

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ  
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ  
АНДИЖОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

Тарих ва ижтимоий фанлар факультети

Умумий тарих кафедраси

IV-курс гуруҳ талабаси

Қодирова Дурдонанинг

*БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ  
ИШИ*

Мавзу: “Ҳиндистоннинг Бобурийлар даврида Ўрта Осиё  
давлатлари билан ўзаро муносабатлари”

Илмий раҳбар:

доцент А.Мамажонов

Андижон - 2014

## М У Н Д А Р И Ж А

|               |   |
|---------------|---|
| 1. КИРИШ..... | 3 |
|---------------|---|

### I БОБ.

|                                                                                                       |   |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------|---|
| 2. ҲИНДИСТОННИНГ БОБУРИЙЛАР ДАВРИДАГИ ИЧКИ ВА ТАШҚИ СИЁСАТИНИНГ ТАДҚИҚ ЭТИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ..... | 9 |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------|---|

### II БОБ.

|                                                                                         |    |
|-----------------------------------------------------------------------------------------|----|
| 3. ҲИНДИСТОННИНГ БОБУРИЙЛАР ДАВРИДА ЎРТА ОСИЁ ДАВЛАТЛАРИ БИЛАН ЎЗАРО МУНОСАБАТЛАРИ..... | 29 |
|-----------------------------------------------------------------------------------------|----|

### III БОБ.

|                                                                        |    |
|------------------------------------------------------------------------|----|
| 4. БОБУРИЙЛАР ДАВРИДА СИЁСИЙ ВАЗИЯТЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ..... | 44 |
|------------------------------------------------------------------------|----|

|                |    |
|----------------|----|
| 5. ХУЛОСА..... | 54 |
|----------------|----|

|                                  |    |
|----------------------------------|----|
| 6. ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР..... | 57 |
|----------------------------------|----|

## К И Р И Ш

**Мавзунинг долзарблиги.** Ўзбекистон Республикаси ўз мустақиллигининг дастлабки кунларидан ижтимоий-сиёсий соҳаларнинг барча тармоқларида миллий ва умумбашарий қадриятларга асосланган вазифалар амалга ошириб борилмоқда. Бугунги кунда Республикамизда ижтимоий-сиёсий муаммоларни такомиллаштириш муҳим аҳамият касб этади.

Президентимиз таъкидлаганидек, мамлакатимиз мустақиллигини мустаҳкамлаш, миллий давлатчиликни шакллантириш, ҳуқуқий демократик давлатни барпо этиш ва фуқаролар жамиятини қарор топтиришдек улуғ орзумидлар билан яшар эканмиз, эндиги асосий вазифа кишиларимизнинг мустақил фикрлашга ўрганиши, ўзига ишончининг орта боришидир.<sup>1</sup>

Ҳиндистондаги Бобурийлар сулоласи меросини ўрганиш, уни тадқиқ этиш масаласи Рангондаги охирги ҳукмдор Баҳодиршоҳ II ҳукмронлигидан сўнг 150 йилдан кўпроқ вақт ўтган бўлса ҳам, ҳамон ҳиндшунос ва шарқшунос олимларнинг диққат марказида турган долзарб мавзулардан бири бўлиб қолмоқда. Бугунги кунга келиб, Ҳиндистоннинг ўзида ва жаҳоннинг бошқа мамлакатларида, хусусан, Ўзбекистонда ҳам юқоридаги масалалар бўйича кўплаб илмий ишлар қилинганига қарамай, давлат бошқарув тизими, иқтисодиёт, савдо-сотиқ ва бошқарув билан боғлиқ бўлган бошқа масалаларни тадқиқ этиш долзарб ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан, ушбу битирув малакавий ишимизда Бобур ҳукмронлигидан бошлаб, Аврангзеб ҳукмронлиги тугагунга қадар бўлган даврда бобурийлар давлатининг Ўрта Осиё давлатлари билан ўзаро муносабатларининг айрим ўзига хос жиҳатларини кўриб чиқишга ҳаракат қилдик.

---

<sup>1</sup> Гўзал Очилова. Миллий давлатчилик тафаккури. // Jamiyat va boshqaruv. 2008. № 4 Б. 60.

Маълумки, Марказий Осиё халқлари ўзларининг минг йилликлар мобайнида шаклланган оламшумул сиёсати, маънавий баркамол давлатчилик анъаналари билан жаҳон давлатчилиги ва сиёсати тараққиётига катта таъсир кўрсатган. Улуғ боболаримиз - Хоразмшоҳларнинг адолат ва инсонпарварликка таянган салтанатлари, Соҳибқирон Амир Темурнинг туркий улусни бирлаштириб марказлашган давлат тузиши, миллат ифтихори учун курашиш ва буюк темурийлар салтанатига асос солиши, Мирзо Улугбекнинг фан ва маданият равнақи, Хусайн Бойқаронинг адабиёт ва санъат, илм ҳамда ҳунар аҳлига раҳнамолиги, Заҳириддин Муҳаммад Бобур томонидан турли дин ва мазҳабдаги халқларни бирлаштириб, инсонпарвар ҳинд давлатини вужудга келтириш йўлидаги тажрибалари ва ютуқлари жаҳон сиёсатдонлари томонидан юқори баҳоланган. Буларнинг давлат бошқарувидаги тажрибалари бугунги кунда дастуруламал бўлиб хизмат қилмоқда.<sup>1</sup>

Тарих саҳифаларини varaқлар эканмиз, ўзбек халқининг жаҳон тарихига қўшган буюк ҳиссаси, узoқ ўтмишдан дунёга маълум ва машҳур бўлиб келгани кўзга яққол ташланади. Аждодларимизнинг ақл-заковати, меҳнати ва интилишлари туфайли бу заҳматкаш халқ орасидан Амир Темур, Ибн Сино, Ал-Хоразмий, Ал-Беруний, Алишер Навоий, Бобур, Машраб ва Нодирабегим каби неча ўнлаб алломаю даҳолар, олиму фозиллар, шоиру рассомлар, подшоҳу саркардалар етишиб чиқдилар.

Миллат номини улуғлаган алломалар ҳақида гап борганда, Мовароуннаҳр тарихида чуқур из қолдирган, Афғонистон ва Ҳиндистон тарихида эса асрларга татигулик улкан бурилиш ясаган давлат арбоби, буюк саркарда, серқирра олим ва тенгсиз нозиктаъб шоир - Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳақида хорижий тилларда бир неча ўнлаб хилма-хил катта-кичик асарлар яратилган. XVIII асрнинг III чорагида инглизлар Ҳиндистонни босиб олгандан кейин улар жуда кўплаб қимматбаҳо осори атиқалар билан бир қаторда ноёб китоблар ва қўлёзмаларни ҳам ўз юртларига олиб кетганлар.

---

<sup>1</sup> Гўзал Очилова. Миллий давлатчилик тафаккури. // Jamiyat va boshqaruv. 2008. № 4 Б. 60-61.

Уларнинг кўплари ҳозирда Британия музейида ва Ҳиндистоннинг миллий музейларида сақланмоқда. Ана шу манбалар асосида инглиз ва ҳинд тарихчи, адабиётчи ва иқтисодчи-файласуфлари Бобур ва бобурийлар ҳақида ҳам самарали изланишлар олиб бордилар ва жуда кўплаб илмий-тарихий асарлар яратдилар.<sup>1</sup>

Бугунги кунда Бобурийлардан қолган ўлмас мерос ҳозиргача ардоқланиб келинмоқда. Бобурийлар даврида Ҳиндистон сиёсий, иқтисодий, маданий ривожланибгина қолмай, улар томонидан илм-фанга катта эътибор берилди. Бобурийлар даврида Ҳиндистон Ғарб ва Шарқ ўртасида кўприк вазифасини ўтади, шу билан бирга Бобурийлар ички сиёсати ҳар томонлама шаклланган бўлиб турли динга мансуб аҳолини бир жойга жамлай олди ва бу салтанат уч аср умр кўрди. Бобурийлар даврида Ўрта Осиё давлатлари билан ўзаро муносабатлар тинчлик ва ҳамдўстликка асосланган эди.

Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг Ҳиндистонга келиши ва у ерда ўз давлатига асос солиниши кейинчалик бу давлатни Ўрта Осиё давлатлари билан Ҳиндистон ўртасида қўшничилик алоқаларини қилишга олиб келди.

Битирув малакавий ишнинг долзарблиги фикримизча қуйидагиларда намоён бўлади:

Биринчидан, миллий давлатчилигимиз тараққиёти жараёнида аجدодларимиз томонидан яратилган сиёсий қарашларини ҳар томонлама чуқур ўрганиш ва уларга ҳолисона баҳо бериш, сиёсий таълимотларнинг ривожланишида муҳим аҳамиятга эга;

Иккинчидан, фуқароларни айниқса, ёш авлодни юксак ахлоқий қадриятлар руҳида тарбиялашда, миллий давлатчилигимизнинг ривожланишида, буюк аجدодларимиз, шу жумладан Заҳириддин Муҳаммад Бобур қолдирган бой тажрибага таяниш ва шу асосда ёшларнинг миллий ўзлиги ва ғурурини юксалтириш, долзарб вазифалардан биридир;

---

<sup>1</sup> Уильям Эрскин. БОБУР Ҳиндистонда. -Т.: "Чўлпон". 1995. 3 бет.

Учинчидан, мамлакатимизда демократик ҳукукий давлат қуриш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш жараёнида Бобурийларнинг жамият ҳаётини ташкил этишдаги ижтимоий-сиёсий фаолияти, айниқса, бугунги кун учун ҳам долзарб бўлган диний бағрикенглик, миллатлараро тотувлик каби сиёсатни олиб бориш борасидаги тажрибаларини тадбиқ этишни бугунги кунимизнинг энг муҳим вазифаларидан бири деб ҳисоблаймиз.

Шунинг учун битирув малакавий ишда Ҳиндистоннинг Бобурийлар даврида Ўрта Осиё давлатлари билан ўзаро муносабатларини ўрганиш ва тадқиқ этишни долзарб деб ҳисобладик.

Ҳиндистон ўзининг кўҳна ва қадимий тарихи ҳамда маданияти билан жаҳон цивилизациясига улкан ҳисса қўшди. У азалдан илм-фан, маданият ривожланган, миллий санъат тараққий этган мамлакатлардандир.

Буюк ҳинд халқининг кўп минг йиллик тарихи, ижтимоий-иқтисодий тузуми, қадимий маданияти, миллий анъана ва урф-одатлари кўшни мамлакатлар, жумладан, ўзбек халқининг ўтмиш тарихи билан ҳам чамбарчас боғланган.

Миллий истиқлолга эришган ўзбек халқи ҳинд халқи ҳаёти, адабиёти, санъатига, унинг миллий-озодлик курашига катта қизиқиш ва хайрихоҳлик билан қараб, кўшни Ҳиндистонни яқиндан чуқур англашга интилган. Айниқса ҳинд ва ўзбек халқининг ҳаёт тарзи, тили, адабиёти, санъати ҳамда тарихи ўртасидаги муштараклик икки халқнинг бир-бирига яқин, ҳамнафас бўлишида катта аҳамият касб этади.

**Мавзунинг ўрганилганлик даражаси.** Бобурийлар сулоласи тарихини, уларнинг генеологияси, ҳукмронлик қилган даври хронологияси бўйича илмий изланишлар хорижлик ва мамлакатимиз тадқиқодчилари томонидан чуқур ўрганилган.

Б.Обидов ўзининг “Бобурийлар даврида Ҳиндистон ва Туркистон алоқалари (XVI-XVII асрлар)” асарида Ҳиндистон - Марказий Осиё алоқалари айнан бобурийлар ҳукмронлик қилган даврда ўз чўққисига

етганлигини таъкидлаган. Шу билан бирга асарда икки минтақа ўртасидаги маданий яқинлашув жараёни тезлашганлиги ва ҳар жиҳатдан бу ўзаро қўшилув янгича ижобий синтезни вужудга келтирганлигини таъкидлаб ўтган. Марказий Осиё халқларининг ўзига хос маданияти, миллий анъаналари, санъати, адабиёти ҳам икки ўлка халқларининг алоқалари жараёнида бир-бирига таъсир қилиб, бир-бирини бойитганлигига тўхталиб ўтилган.

**Битирув малакавий ишининг мақсад ва вазифалари.** Битирув малакавий ишининг мақсади миллий ғоя асосида тарихимизнинг ёрқин саҳифаларидан бири Бобурийлар даврида Ўрта Осиё давлатлари билан ўзаро муносабатлар ташкил этилганлигини ўрганиш, бу борадаги сиёсий қарашларини таҳлил қилишдан иборат. Бобурийларнинг ўзаро муносабатлар соҳасида тутган ўрни ҳамда аҳамиятини асослаб кўрсатиб бериш ҳамда уларнинг Ўрта Осиё мамлакатлар билан ўзаро алоқаларини тарихий манбалар асосида илмий таҳлили битирув малакавий ишнинг асосий мақсадини ташкил этади.

Битирув малакавий ишининг мақсадидан келиб чиққан ҳолда қуйидаги вазифалар белгиланди:

- Ташқи сиёсат тушунчасининг назарий асосларини ўрганган ҳолда Бобурийлар давлати ташқи сиёсатини тадқиқ этиш;
- Ҳиндистонда Бобурийлар ташқи сиёсатини тадқиқ этишнинг назарий асосларига таянган ҳолда, Бобурийлар давлати ташқи сиёсатини ўзига хос жиҳатларини очиб бериш;
- Бобурийлар даврида Ҳиндистоннинг Ўрта Осиё, Афғонистон ҳамда Эроннинг ўзаро алоқалари давридаги ижтимоий-сиёсий воқеаларни таҳлил этиш;
- Бобурийлар даврида Ҳиндистоннинг Ўрта Осиё, Афғонистон ҳамда Эрон давлатлари ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг натижаларини таҳлил этиш ва шу натижаларга олиб келган омилларни ўрганиш.

**Битирув малакавий ишининг амалий аҳамияти.** Битирув малакавий ишининг амалий аҳамияти шундаки, Ҳиндистон қўҳна ва бой мамлакатлардан бири бўлиб, жаҳон маданияти ва тарихига бетақрор ҳисса қўшиб келмоқда. Бу ажойиб мамлакат тарихида Заҳириддин Муҳаммад Бобур Мирзо сулоласи катта из қолдирди ва Ҳиндистон шухратини жаҳонда кенг тарқалишига олиб келди. Бобур Мирзо Ҳиндистонга юриш қилиб Лаҳор, Деҳли, Агра шаҳарларини ишғол этиб, ҳозирги Покистон, Ҳиндистон, Бангладеш ва Афғонистоннинг катта қисмини ўз ичига олган Бобурийлар империясига асос солди<sup>1</sup>. Ҳиндистонда Бобур асос солган давлат 332 йил давом этди.

Битирув малакавий ишимизда “Ҳиндистоннинг Бобурийлар даврида Ўрта Осиё давлатлари билан ўзаро муносабатлари” мавзусига қисман тўхталиб ўтдик. Битирув малакавий иши натижасига кўра, баён этилган фактик материаллар ва илмий хулосалардан Тарих факультети талабаларининг курс ишлари, рефератлар ёзишда фойдаланиш ҳамда ушбу битирув малакавий иши материалларидан жаҳон тарихи фанидан ўтказиладиган мустақил ишлар, семинар машғулотларида манба бўлиб хизмат қилади.

**Битирув малакавий ишининг тузилиши.** Битирув малакавий иши кириш, уч боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборатдир. Адабиётлар рўйхатида ўн саккиз номдаги дарсликлар, ўқув қўлланмалар, журналлар, анжуман материаллари берилган. Битирув малакавий ишининг умумий ҳажми электрон вариантда эллик саккиз бетни ташкил этади.

---

<sup>1</sup> А. Сагдуллаев ва бошқ. Ўзбекистон тарихи: давлат ва жамият тараққиёти. 1-қисм. Т.: “Академия” 2000. 155 бет

# **I БОБ. ҲИНДИСТОННИНГ БОБУРИЙЛАР ДАВРИДАГИ ИЧКИ ВА ТАШҚИ СИЁСАТИНИНГ ТАДҚИҚ ЭТИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ**

Бобурийлар жаҳон сиёсатида ўчмас из қолдирибгина қолмай, улар олиб борган сиёсат, иқтисод, ўз даврида Бобурий шахзодалар Ҳиндистонда буюк давлат барпо қилиш билан бир қаторда, ушбу юртда ободончилик ишларини олиб боришган ва мамлакатда илм-маърифатнинг юксалишига катта ҳисса қўшишган. Шунингдек, Бобур ва унинг авлодлари томонидан Тож Маҳал, Шоҳ Акбар мақбараси, Агра ва Деҳлидаги Қизил қалъалар каби маҳобатли меъморий обидалар барпо этилганки, улар ҳозирда ҳам нафақат ҳиндистонликларнинг, балки бутун дунёдан ташриф буюрадиган сайёҳларнинг севимли зиёрат масканлари ҳисобланади.<sup>1</sup>

Тарихдан маълумки, Бобурийлар сиёсати дунёнинг қатор олимлари ва тарихчилари тамонидан узоқ вақтлар давомида ўрганиб келинган.

Президентимиз Ислом Каримов таъкидлаганидек, “Халқимизнинг қадимий тарихи бой маданий мероси, урф-одат ва анъаналарини асраб-авайлаш ва ривожлантириш... Амир Темур, Жалолиддин Мангуберди, Бобур сингари улуғ аجدодларимиз хотирасига нисбатан тарихий адолатни тиклаш...”<sup>2</sup> давр талабидир.

Шу фикрлардан келиб чиқиб битирув малакавий ишимизда Бобурийлар даври ташқи сиёсатини тадқиқ этар эканмиз, бобурийлар сулоласига мансуб ҳукмдорлар ҳақида сўз борар экан, улар Туркистонни ўзларининг “хақиқий” она юртлари ва темурийлардан мерос қолган ҳудуд деб қарашлари уларни икки аср яъни Ҳиндистонда мусулмонлар ҳукмронлик қилган, энг диққатга сазовор даврда давлатни бошқарган биринчи олти бобурий, уларни

---

<sup>1</sup> К.Гадоев, С.Бердиева. Жаҳонгашта сайёҳ олимлар. -Т.: “O‘ZBEKISTON”. 2012. 118 бет

<sup>2</sup> Ислом Каримов. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. -Т.: “Ўзбекистон”. 2011. 19 бет.

кўпчилиги Туркистонни кўрмаган бўлсада, “она” юрти деб билиб мустаҳкам алоқаларни ўрнатиб келганликларини кўрамиз<sup>1</sup>.

Бобурийлар Ҳиндистонда ўз ҳукмронликларини мустаҳкамлаб олганларидан сўнг, ташқи дунё ҳукмронлари уларни Темурийлар хонадони давомчилари сифатида тан олишни лозим топдилар.

Бобур ҳинд юриши арафасида маҳаллий ҳиндпараст аҳолининг руҳияти ва кайфиятини ўрганган америкалик муаррих Персивал Спейир, жуда муҳтасар равишда жамиятда ҳукм сурган сиёсий аҳвол ҳақида баён этган. Уни таъкидлашча “Индуизмда интеллектуал ва социал фаоллик мавжуд бўлишига қарамай у ҳар икки жиҳатдан ҳам ўзига нисбатан ғоялари, куч қудрати ва тажрибасига эга исломга мослашганлиги учун, ҳиндлар ўша кезлари бирор бир катта ҳаракатлар олиб боришга тайёр эмас эди”<sup>2</sup>.

Шу ерда яна бир тарихчи Ибн Баттутанинг эсдаликларида қайд этилган ибораларга назар ташлайдиган бўлсак “Барқарорликда яшаш учун ҳиндларни зўрлаб исломга ўтказиш кутилган натижаларни бермаганлиги ва шундан сўнг талай маҳаллий ҳукмдорлар уларга бағри кенглик билан муносабатда бўлганлигини таъкидлаб ўтган”<sup>3</sup>.

Бобур Ҳиндистонда ўз мавқеини тиклаш борасида катта тўсиқларга тўғри келганини кўришимиз мумкин. Аммо уни олиб борган сиёсати, маҳаллий аҳолидан давлат ишларида жалб этилишга тушганликлари, Бобур ташқи ва ички сиёсатининг асосий йўналишларидан бири бўлган.

Бобур ўз ички ва ташқи сиёсатини белгилашда ҳар тамонлама муносабатларни инобатга олган ҳолда олиб борди. У давлатни мустаҳкамлаб олгунга қадар кўшни давлатлар билан ўзаро сиёсий дипломатик муносабатларни ривожлантириши уни ташқи сиёсатни тўғри белгилагани,

---

<sup>1</sup> Ўзбекистон дипломатияси тарихидан, тарихий очерклар ва лавҳалар. -Т.:ЖИДУ, 2003. -Б.105.

<sup>2</sup> Низомиддинов И.Ғ. Ҳиндистонда ислом: тарих, ижтимоий-сиёсий ҳаёт ва ҳинд-мусулмон маданияти. ЎзРФА, 2008. - Б.101.

<sup>3</sup>Ўша жойда.–Б.101.

давлатда ички сиёсатига монанд равишда олиб боргани ғарб олимлари томонидан юксак баҳоланган.

Бобур ҳақида бири иккинчисини такрорламайдиган, инкор этувчи таҳлилларга дуч келамиз. Бобурийлар ташқи сиёсатини тадқиқ этишнинг назарий асосларини С.Лен-Пул, Денисон Росс, К.А.Антонова, У.Эрскин, Х.Ламб ва С.Азимжонов ва каби тадқиқодчиларнинг илмий-тадқиқий хулосалари сўзсиз эътиборга сазовордир.

Бобурнинг давлат арбоби билимдон сиёсатчиларга хос хусусиятлари Шимолий Ҳиндистон шароитида энг нозик ҳиндларга нисбатан диний муҳолифатда бўлишдан воз кечиш каби масалаларга нисбатан тўғри ёндашиши ҳал қилувчи рол ўйнайди<sup>1</sup>.

Бобурнинг Ҳиндистонга келиши туфайли Ҳиндистонда буюк ўзгаришлар содир бўлди. Санъат ҳаётида меъморчилик ва маданиятнинг бошқа соҳаларида янгича серилҳом тараққиёт юз берди<sup>2</sup>.

Бобур вафотидан сўнг бир муддат сиёсий тарқоқлик юзага келган бўлсада, Акбаршоҳ бобоси каби 13 ёшида Байрамхон кўмагида давлат тепасига келган бўлсада, Акбар ўз давлатининг чегараларини кенгайтириш учун 14 йиллик ҳарбий юришлардан сўнг 1574 йилдан бошлаб маҳаллий аҳолининг ўзига бўлган ишончини қозониш, уларни жипслаштириш асосида улкан давлатни мустаҳкамлаш, унинг қудратини оширишга киришди<sup>3</sup>.

Ҳиндистондаги барча халқларнинг дини, ирқи, миллатидан қатъи назар, Ҳиндистон аҳолиси деб ҳисоблаб, уларга меҳр-шафқат, ҳурмат билан қараган. Акбарнинг фикрича, одамларнинг дини, эътиқоди, урф-одатларига зркинлик бериш керак, уларни камситиш, таъқиб остига олиш адолатдан эмас. Акбарнинг турли миллат вакилларида хотинлари бўлган. Улар ўз

---

<sup>1</sup> Бобур ва Бобурийларнинг жаҳон маданияти тарихида тугган ўрни. Халқаро илмий анжуман материаллари. - Т.: ЎзРФА Фан, 2008. - Б.35.

<sup>2</sup> Р.Т.Шамсутдинов, А.А.Исҳоқов. Андижон тарихидан лавҳалар. - Т.: “Шарк”. 2013. 66-бет.

<sup>3</sup> И.Ҳошимов. Ҳиндистонда Бобурийлар сулоласи салтанати. - Т.: “Ўқитувчи”. 1996. 28-бет.

урф-одатлари, дини, қонун-қоидаларига бемалол риоя қилишлари мумкин эди. Акбар турк аёлига туркча, ҳинду аёлига ҳиндуча, форс аёлига эронча қошоналар қуриб берган эди. Акбарнинг ўзи ҳам ташқи кўринишида баъзан ҳиндулар либосини кийиб, пешонасига тика белгисини қўйиб, кўлига ва бўйнига брахманларнинг зуннор деб аталмиш тасбеҳсимон чилвирни осиб юрарди.

Акбар даври тарихини ёзган ҳинд муаллифлари шундай таърифлашади: “Акбар инсонпарвар бўлиб, ижтимоий ислохотлар ўтказишга кўп ҳаракат қилди. У адабиёт ва санъатнинг содиқ ҳомийси эди”. Умуман, Акбар ҳукмронлик қилган йиллари Ҳиндистон тарихининг порлоқ, шон-шухрати юксалган даврлардан бири ҳисобланади. Ҳинд халқининг машҳур раҳбари Жавоҳарлал Неру Акбар ҳақида шундай деб ёзган эди: “Акбар шуқуҳли шоҳ ва ажойиб инсон. У Ҳиндистонда бобурийлар сулоласининг ҳақиқий асосчисидир. Бобурийлар сулоласи Акбардан бошлаб ҳинд сулоласи хусусиятига эга бўлди. Акбар Ҳиндистон тарихидаги машҳур Ашока сингари улуғ шахс... Акбар донишманд эди...” У ўз фаолиятини ҳинд халқининг бахт-саодати, фаровонлигига бағишлайди. Акбар паҳлавон, тиниб-тинчимас табиатли жасур аскар ва истеъдодли лашкарбоши эди. Айтишларича у кишиларни ўзига тортувчи, жалб қилувчи кучга эга бўлган жозибадор шахс эди. Европали сайёҳлар Акбарнинг ўткир, сеҳрли кўзлари қуёш нурларида мавжланаётган денгизга ўхшарди, деб таърифлаганлар.

Шундай қилиб, Акбарнинг ярим аср ҳукмронлик қилган даври бобурийлар давлатининг тикланиши ва мустаҳкамланиши даври бўлиб, у жуда катта бирлашган, қудратли салтанат яратди, ички урушлар ва низоларга барҳам берди<sup>1</sup>.

У ҳудди Бобуршоҳ сингари иқтидорли сиёсатчи бўлиб шаклланди. У марказлашган давлатга асос сола олди ва Ҳиндистон ярим оролини бирлаштирди, барқарор сиёсий мустақил давлатга асос солди.

---

<sup>1</sup> И.Ҳошимов. Ҳиндистонда Бобурийлар сулоласи салтанати. - Т.: “Ўқитувчи”. 1996. 41-43-бетлар.

Давлат арбоби Жавоҳарлал Неру Акбаршоҳга қуйидагича таъриф берди “Ниҳол экилгандан сўнг уни мевасини сифатига қараб баҳоланса, ягона Ҳиндистон ҳақидаги кўҳна орзунини қайта тиклаган Акбаршоҳ даври, ҳудди ўша Бобур давлат арбоби сифатида ҳинд сарзаминига ўтказган ниҳолнинг меваси эмасмиди”<sup>1</sup>.

Низомиддиновнинг “Ҳиндистонда ислом: тарих, ижтимоий-сиёсий ҳаёт ва ҳинд-мусулмон маданияти” номли асарида Жавоҳарлал Нерунинг Акбаршоҳга берган яна бир таърифида “Акбаршоҳ бобурийлар тарихида биринчи марта тили, дини эътиқоди, урф-одати ва шунингдек, иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, маданий жиҳатдан турли тараққиёт босқичларидаги халқлар, элатлар ва қабилалардан иборат халқлардан ташкил топган мисли кўрилмаган қудратли давлатга эга бўлди” ва “Буюк муғуллар” давлати фақат Акбар даврига келиб Ҳиндистонда ҳинд салтанати қиёфасида қарор топди”<sup>2</sup>.

Албатта, Бобурийлар ташқи сиёсатини ўрганишда Жавоҳарлал Нерунинг манбаларига таяниб, Бобур сингари Акбаршоҳ ҳам Ҳиндистон ташқи сиёсатини пухта кўзланган стратегия асосида олиб борганини кўришимиз мумкин.

Акбаршоҳ бу қадар харбий, сиёсий, иқтисодий кучга ҳамда географик кенгликларга эга салтанат асосчиси бўлиш билан бирга, ташқи сиёсатга ўз фаоляти давомида ўзига яқин қўшни давлатлар билан сиёсий муносабатларида мактубот омилига ҳам катта сиёсий-дипломатик аҳамият берган. Ана шундай ҳужжатлар сирасидан саналган ва сақланган “Акбаршоҳ Ғозийнинг Турон мамлакати сипоҳдори Абдуллахон Ўзбекка ҳитобномаси”да Акбаршоҳ кучли сиёсатчи ва моҳир дипломат бўлганидан дарак баради. Шу билан бирга у ташқи сиёсатни олиб боришда мамлакат ички сиёсат барқарорлигини таъминлашга қаратилгани, ўша даврдаёқ бошқа

---

<sup>1</sup> Ўзбек дипломатияси тарихидан. Жаҳон Иқтисодиёти ва дипломатия университети. Т., 2003. –Б.112.

<sup>2</sup> Низомиддинов.И.Ғ. Ҳиндистонда ислом: тарих, ижтимоий-сиёсий ҳаёт ва ҳинд-мусулмон маданияти. ЎзРФА, 2008. –Б.110.

давлатлар ички ишларига аралашмаслиги, диний низоларга сиёсий тус бермасдан ўз ақли ва заковати билан ҳал этиши уни кучли дипломат бўлганидан дарак беради.

Шуниси ҳақиқатки, Акбаршоҳ ёши улғайиши билан анъанавий мусулмон дунёқарашларга нисбатан муносабатида ўзгаришлар сезила бошлади. Бу эса уни аввало диний эътиқод қарашларга бўлган ўзига хос қарашлари, хусусиятлари устиворлигидан эди. Акбаршоҳнинг ўзга диний таълимот ва маданиятга бўлган жонли қизиқиши уламоларда норозилик кайфиятини кучайтирсада, ҳукумдорни шахсиятида ўз фикр-мулоҳазаларидек қатъийлик шунчалик ифода топа борди. Бундан шуни билиш мумкунки, Акбаршоҳ давлат ички-ташқи сиёсатини белгилашда ўзининг билимларига таянган ва вазиятни тўғри баҳолаб қарор қабул қила олган моҳир дипломат бўлган.

Шоҳ Жаҳон ҳукмронлик қилган давр ҳам ота-боболари давридаги сингари ички курашларга ва мамлакат ҳудудини кенгайтириш учун қўшни вилоятларга харбий юришлар уюштириш каби воқеаларга бой эди.

Шоҳ Жаҳон тахтга 1628 йил февраль ойида ўтиради. Жаҳонгирнинг вафотидан сўнг то Шоҳ Жаҳон подшоҳ деб эълон қилингунга қадар Шоҳ Жаҳон қайнотаси Асаф Шаҳриёрни тахтга эгалик қилиш учун бўлган ҳаракатини бартараф қилиб туради. Чунки отаси вафот этганда Шоҳ Жаҳон Декан вилоятида бўлиб ҳали Аграга етиб кела олмаган эди. Шу сабабли Асафхон Ҳусравнинг ўғли Давар Бахшни вақтинчалик тахт вориси деб эълон қилади, сўнгра Шаҳриёрнинг кўзларини кўр қилади. Шоҳ Жаҳон пойтахтга яқинлашиб келгач, Давар Бахшни Эронга қочириб юборадилар. Эрон шоҳи уни ўз қўли остига олиб, бошпана беради ва иқтисодий жиҳатдан таъминлаб туради.

Шоҳ Жаҳон тахтга ўтиргач, давлатни осойишта идора қилиш бахтига муяссар бўла олмади. Исён кўтараётган хонликларни бостиришга киришади.

Хон ва рожалар ўзлари эгаллаб турган вилоятларни мустакил деб эълон қилишга уринаётган эдилар.

Масалан, Бундел вилоятининг рожаси Жужҳар қўшни вилоят ерларини қўшиб олиб ўзини мустақил ҳоким деб эълон қилишга бўлган саъй-ҳаракатлари бекор кетади. У Шоҳ Жаҳонга тобе бўлишга мажбур бўлади. Шоҳ Жаҳон Жужҳарга қарши энг яхши лашкарбошилари раҳбарлигида қўшин юборади. Жужҳар ўғли билан қочиб Орчха қалъасига яширинади. Бундай катта кучга қарши туролмаслигини сезган Жужҳар таслим бўлганлигини билдиради ва товон тариқасида 10 минг рупия олтин, бир ярим миллион рупия кумуш пул ҳамда 40 та жанговар филни беришга рози бўлади. Бундан қаноатланган подшоҳ унинг гуноҳини кечиради ва аввалги 4 минг аскарга бошлиқ лавозимига тиклайди ҳамда 2 минг аскар билан Декан вилоятидаги урушга жўнатади.

Шу вақт Жаҳонгирнинг энг севимли лашкарбошиларидан бири Хонжаҳон Лўди исён кўтаради. У Декандаги бобурийлар давлатининг ҳокими этиб тайинланган эди.

Шоҳ Жаҳон исёни бостириш учун Бурхоннурга келади ва Хонжаҳон қўшинини тор-мор этади.

1630-1633 йиллари Гужорат, Декан, Гўлкўндада каттиқ қаҳатчилик бўлади. Узоқ давом этган кучли сел барча экинларни ювиб кетади, курғоқчилик юз беради, аҳолида ҳеч қандай озиқ-овқат заҳираси қолмайди. Декандаги катта қўшинлар ҳаракати оқибатида аҳоли ҳам талон-торож қилинган ва қашшоқлашиб қолган эди.

Шоҳ Жаҳон бу оғир аҳволдан кутулиш мақсадида Гужорат ва Деканда деҳқонлардан олинадиган ер солиғини камайтиришга киришади. Масалан, холиса ерларига солинадиган солиқ учдан бир қисмидан кўпроқ қисқартирилади, жогирдорларга ҳам ерларидан олинадиган солиқни шу миқдорда қисқартириш топширилади. Биргина Деканда жогирдорлар даромади бир миллион рупияга камаяди. Аммо Шоҳ Жаҳоннинг бу

фармони кўп жогирдорлар тўлиқ амалга оширмайдилар, деҳқонларни талон-торож қилиш давом этади. Айниқса Декан вилояти деҳқонлари кўп азоб-уқубат чекса, Гужорат шаҳар аҳолиси оғир қийинчиликларга дучор бўладилар ва бегуноҳ 3 миллион ҳунарманд ҳамда бошқа аҳоли бевақт оламдан кўз юмади.

Халқ хўжалиги вайрон бўлади ва чуқур тушкунликни бошидан кечиради. Ўз ишининг моҳир усталари нодир ҳунармандлар қирилиб кетиб, ҳунармандлар тайёрлаётган матолар, кийим-кечаклар ҳажми камайиб қолади. Декан ва Гужоратга махсулотларни шимолий Ҳиндистондан келтира бошлайдилар. Калкутта яқинида Акбар давридаёқ Хугли бандаргоҳи мавжуд бўлган эди. Уни португалиялик мустамлакачилар ишғол қиладилар. Бу туман деҳқонлари португалияликлар истибдодидан азоб чекаётган эдилар. Шоҳ Жаҳон кўшини Хуглига яқинлашгач 25 минг киши шаҳар девори ичида қолади. Хуглидаги португалиялик босқинчилар тамакига ҳам солиқ солиб Шоҳ Жаҳон хазинаси даромадига путур етказган эдилар.

Ён-атрофдаги деҳқонларни бутунлай ўз тасарруфига қаратиш мақсадида португалиялик ҳокимлар уларни мажбуран христиан динига киритгандилар ва буни хоҳламаган маҳаллий аҳолини қамоқхоналарга ташлайдилар. Хугли ишғол этилгач, 70 минг деҳқон қамоқхоналардан озод этилади. 1632 йили Хугли озод қилингач, 4 минг португалияликлар асир олинадилар ва Аграга жўнатиладилар. Қилмиш-қидирмиш дегандек Шоҳ Жаҳон асирларни ислом динини қабул қилишга даъват этади. Бу даъватни рад этганлар жазоланадилар ва қатл этиладилар.

Душман кўшинидан кўпроқ кўшинни жангга киритиш йўлини қўллаган Шоҳ Жаҳон Бундел рожасига қарши катта кўшин жўнатади. 1633 йили Жужҳар ўз ерларига қайтиб келишга ижозат олади, лекин кўшинларини Декандаги ўғли Викрамажитга қолдиради. Жужҳар ўз ватанига қайтгач, бир заминдорни талон-торож қиладди ва таслим бўлишга даъват этади, барча туғишганларини қатл этади. Шоҳ Жаҳон бундан ғазабланиб бир миллион

рупия бож тўлашни, тортиб олган ерларни ва молу мулкни давлат ихтиёрига топширишни талаб қилади. Бу шартга кўнмаган Жужҳар билан ўғли Викрамажитга қарши Шоҳ Жаҳон 22 минг қўшин юборади. Ота-бола бу қўшиндан ваҳимага тушиб Гўндванага қочадилар. Гўндвана аҳолиси уларни тутиб, бошини кесиб 1635 йили Шоҳ Жаҳонга юборадилар.

Шоҳ Жаҳоннинг жанубий Ҳиндистонда юргизган сиёсатидан асосий мақсади Деканни қўшиб олиш эди. У Декандаги майда давлатларни бирма-бир таслим этиш мақсадида пойтахтини Бурхонпур шаҳрига кўчиради. Шоҳ Жаҳон энг аввал Аҳмаднагарга ҳужум қилади, бу давлат қўшини қаҳатчиликдан азоб чекиб, бўшашиб қолган эди. Шоҳ Жаҳон бир неча кучли истехком ва қалъаларни ишғол этади.

Бобурийлар қўшини Берорни забт этиб, Бижопурга кириб борадилар. Тажрибали Асафхон бошлиқ катта қўшин Декан қалъаси бўлмиш Қандаҳорни эгаллайди ва бой-тўкин шаҳар Гулбаргни вайрон этади. Сўнгра Бижопур пойтахтини қамалга олади. Қамал узоқ чўзилади. Қўшинлар озик-овқат қидириб аҳолини талайдилар, ҳаммаёқда очарчилик ҳукм суради. Охири бобурийлар қўшини ичида ҳам қаҳатчилик ва вабо тарқалади, қимматчилик бошланади. Натижада Асафхон анча талафотлар кўриб, қамал қилган шаҳардан узоқлашишга мажбур бўлади. Чекинаётиб йўлдаги аҳолини талайди, ёш-қари, аёлларга кўп азоб беради. Бу муваффақиятсизлик уни лавозимидан маҳрум этади, унинг ўрнига бош кўмондан этиб Маҳабатхон тайинланади.

Маҳабатхон Бижопурнинг яна бир қалъасига ҳужум қилиш ҳаракатига тушади. Аммо юртда очарчилик авж олгани ва бир йирик таъсирчан кўмондони билан муносабат кескинлашгани сабабли мақсадидан кайтади. 1632 йили Шоҳ Жаҳон Бурхонпурни ташлаб кетади, Маҳабатхон эса 1634 йили вафот этади.

1636 йили Деканда яна уруш ҳаракатлари бошланади. Шоҳ Жаҳон кайтадан Давлатободга ўрнашиб олади.

Шоҳ Жаҳон Гўлкўндага қатъий талабнома-ультиматум юборади, унда ўзининг номини хутбага қўшиб ўқишни, масжидларда халифаларга қарши шияларнинг лаънатлашини тўхтатиш ва энг муҳими йиллик божни пул, филлар ва умумий қиймати 700 минг рупия миқдордаги кимматбаҳо нарсалар билан тўлашни таъкидлаган эди. Гўлкўнда бобурийлар салтанатига тобе бўлиб қолади.

Шу вақтда Бижопурда бирин-кетин давлат тўнтаришлари бўлиб, бобурийларга қаршилик кўрсатувчи куч қолмайди. Оқибатда, Бижопур Шоҳ Жаҳон ихтиёрига ўтади. Бу пайтда Шоҳ Жаҳоннинг ўғли Аврангзеб Декан ҳокими этиб тайинланган эди. Бу ерда аҳвол вақтинча барқарор эди. Тақрибан 20 йил мобайнида бу вилоят уруш азоб-уқубатларидан қутулиб, вайрон бўлган уй-жой ва хўжалигини анча тиклаб олиш имконияти яратилган эди.

Шундай қилиб, Декан масаласи ҳал бўлгач, Шоҳ Жаҳон 1623 йили Эрон ихтиёрига ўтган Қандаҳорни қайтариб олишга киришади. Қандаҳор ҳокими Али Мардон эса ўз жонини омон сақлаб қолиш мақсадида 1638 йили Қандаҳорни Шоҳ Жаҳонга топширади. Эрон шоҳининг Қандаҳорни қайтариб олиш учун 1639 йили қилган ҳаракатлари зое кетади. Ўн йилдан кейин 1648 йили Эрон шоҳи ўз қўшинларини яна Қандаҳор томон жўнатади. Шоҳ Жаҳон эса бундан воқиф бўлиб Қандаҳорга 5000 қўшин юбориб, ўзи Лахур шаҳрига келиб жойлашади ва баҳорда Қобулга етиб боришни ният қилади. Аммо Эрон қўшини Қандаҳорни қишдаёқ қамалга олади. Бир ярим ойлик қамалдан сўнг 1649 йили Қандаҳор яна эронликлар тасарруфига ўтади. Аврангзеб ўз ққўшини билан анча кеч етиб келади ва аҳволни кўриб қайтиб кетади. Шундан сўнг Шоҳ Жаҳон ва унинг тўнғич ўғли Доро Шукўхни 1652 ва 1658 йиллардаги Қандаҳорни қайтариб олиш учун қилган юришлари натижа бермайди. 1709 йилга қадар Қандаҳор эронликлар тасарруфида бўлиб шу йили бобурийлар Мир Вайс бошчилигида шаҳарни озод қилишга муваффақ бўладилар. Қандаҳор бобурийлар қўлидалигида Бухорога қарам бўлган Балх

ҳокими Нодир Муҳаммад Шоҳ Жаҳондан ёрдам сўраган эди. Нодир Муҳаммад Балхни 1611 йилдан бери идора қилиб келарди. 1742 йили укаси вафот этгач, у Бухорода ҳукмронликни ҳам ўз қўлига олади. Бухоро аъёнлари Нодир Муҳаммадни 1645 йили тахтдан туширадилар ва Бухоро хони этиб унинг ўғли Абдул Азиз II ни қўтарадилар. Нодир Муҳаммад Балхга қайтиб кетади. Унинг бошқа фарзандлари Балхнинг турли вилоятлари ҳокими эдилар. Улар ўртасида ўзаро кураш бошланади. Натижада бир ўғли ўлади, бошқаси Балх сари қўшин тортади. Шоҳ Жаҳон Балхни ота-боболари мулки деб ҳисоблаб, Нодир Муҳаммад илтимосига кўра унга Али Мардон ва ўғли Мурод Бахш бошлиқ катта қўшинни ёрдамга юборади. Бобурийлар Қундуз, Бадахшон ва Балхни қўлга киритиб, катта ўлжалар оладилар. Аммо Нодир Муҳаммад Ҳиндистондан келган қўшинлар унга ёрдам бериш учун эмас, балки Балхни эгаллаш учун ҳаракат қилаётганлигини тушунади ва Эронга қочади. Эрон шоҳи Аббос II унга 70 минг қизилбош аскарларидан беради. Шу вақтда шайбонийлар Балх ва Бухоро чегараларини ҳинд қўшинларидан тозалаб Балхни қамал қилади.

Тез ҳаракат қилувчи шайбонийлар ҳарбий бўлимлари озиқ-овқат олиб келаётган карвон йўлини тўсадилар ва пул, 30 минг ҳўкизга ортилган озиқ-овқаг маҳсулотларини қўлга оладилар.

Қамалга олинган Балхда очарчилик бошланади. Шоҳ Жаҳоннинг ўғли Мурод Бахш ўзбошимчалик қилиб Ҳиндистонга кетиб қолади. Унинг ўрнига Аврангзеб юборилади. Шайбонийлар катта жангларга киришмайдилар, аммо майда жангларда муваффақиятга эришиб турадилар. Шайбонийларга Тошкент атрофидаги қозоқ ва туркманлардан катта ёрдам етиб келади.

Балхни сақлаб қолиш имконияти йўқлигини сезган Аврангзеб уни Нодир Муҳаммадга топширишга қарор қилади. Буни Шоҳ Жаҳон ҳам маъқуллайди. Чунки шу вақтда ҳинд қўшинлари учун жуда ноқулай шароит совуқ қиш кириб келаётган эди. Нодир Муҳаммаднинг Эрон қўшини билан Қандаҳорга яқинлашиб келаётганлигини сезган шайбонийлар қамал қилиб

туришган бу шаҳардан ҳинд қўшинларини чиқариб юборишга мажбур бўладилар ва уларни Балх чегараларигача қувиб, таъқиб этиб борадилар.

Шундай қилиб, Шоҳ Жаҳон юришлари шон-шухратсиз тугалланади. Бунинг натижасида жуда кўп пул-маблағ сарф бўлади, бир неча минг бегуноҳ киши нобуд бўлади.

Шуни ҳам таъкиддаб ўтиш зарурки, Шоҳ Жаҳон ҳукмронлик қилган даврда йирик халқ қўзғолонлари булганлиги тўғрисида расмий маълумотлар йўқ. Панжобда секхлар ўз мавқеини мустаҳкамлашни давом эттирадилар. Уларга қарши Шоҳ Жаҳон томонидан уч марта (1628, 1630, 1631 йилларда) юборилган жазо бўлинмалари ҳаракати ҳеч натижа бермайди. Ҳар бир тўқнашувда секхлар Шоҳ Жаҳон кучларига етарли зарба беради. Аммо Шоҳ Жаҳон катта қўшин юбориши хавфидан чўчиб секхлар унга итоат этажакларини эълон қиладилар.

Декан ҳокими Аврангзеб давридаги катта сарф-ҳаражатлар давлат хазинасини оғир аҳволга тушириб қўяди, натижада ота боладан, яъни Шоҳ Жаҳон Декан ҳокими бўлмиш ўғли Аврангзебдан маълум миқдорда сармоя бериб туришни талаб қилади. Аммо Декан вилояти ҳам узлуксиз давом этган урушлар оқибатида вайрон бўлган ва заифлашиб қолган эди. Бу оғир аҳволдан чиқиш учун Аврангзебнинг ўзига ҳам кўп пул-маблағ зарур эди, Шу сабабли солиқ йиғиш ишларини тартибга солиш мақсадида молия вазири Муршид Кулихон янги солиқ низомини ишлаб чиқади ва уни Декан вилоятида қўллай бошлайди. Бу низомни ўз ижодкори номи билан “Дҳара Муршид Кулихон” деб аталади. Бу низом аввалгиларидан фарқли ўлароқ ўзининг мослашувчанлиги, ўзгарувчанлиги ва тобе аҳолининг урф-одатларини ва шарт-шароитларини ҳисобга олган ҳолда иш кўради<sup>1</sup>.

Низомдан кўриниб турибдики, ана шу даврдаги сиёсий вазият, мамлакатдаги аграр масала бўшаб қолган ерларга деҳқонларни жалб қилиш

---

<sup>1</sup> И.Ҳошимов. Ҳиндистонда Бобурийлар сулоласи салтанати. - Т.: “Ўқитувчи”. 1996. 59-бет.

эди. Шу билан мамлакатдаги юзага келган аграр масала ечимини ҳал қилишга қаратилган эди. Ўша давр тарихчиларининг маълумотларига кўра, Декан вилоятида ерлардан солиқ йиғилмаган ва ерни ўлчаш ҳам бўлмаган, аммо ҳар бир деҳқон омон ва ҳўкизи билан нима кўлидан келса қилган, шулар ҳисобидан давлатга баҳоли қудрат солиқ бериб турган.

Муршид Кулихон энг аввало бўшаб қолган ерларга деҳқонларни жалб қилишга киришади. Бунинг учун у деҳқонларга ерларни ишлаш учун “такави” усулида пул қарз беради, деҳқонлар қарзли ҳосилни йиғиб олгач, маълум муддат ичида бўлиб-бўлиб тўлашларига имкон беради. Қишлоқ оксоқоллари ўлиб, уларни меросхўрлари ҳам йўқ бўлиб кетган жойларда Муршид Кулихон янги оксоқолларни ва махсус амалдорлар - аминларни тайинлайди. Шундай қилиб, Муршид Кулихон уч турдаги солиқни жорий этади: биринчиси аминлар ва деҳқонлар ўртасидаги келишув йўли билан йиғиладиган солиқлар, иккинчиси, батан, яъни ҳосилни тақсимлаш усули, бунда аввало ёғингарчилик асосида етиштириладиган жойлардаги ҳосилнинг ярмини давлат олиши шарт бўлган, кейин қудуқ суви билан суғориладиган ерлардан давлат ҳосилни учдан бирини олган, баъзи экинлардан, масалан узум ва шакар қамишидан ҳосилни тўртдан бир ва тўққиздан бир қисмини олган. Бунда қудуқ қазишга кетган ҳаражат ва ҳосил пишгунча сарфланган сув ҳисобга олинган. Учинчидан, ерни ўлчаш, яъни рақаба усули, бунда ҳар бир ўсимликка сарфланган ҳаражатлар ҳисобга олинган ҳолда солиқ солинган.

Демак маълум бўлишича, бобурийларнинг аввалги солиқ тизимидан фарқли ўлароқ, “Дхара Муршид Кулихон” солиқ тизими давлат мансабдорлари билан деҳқонларнинг ўзаро келишувини асос қилиб олади. Бундан ташқари, суғориладиган ерлардан олинадиган солиқ миқдори ҳам жуда паст эди. Чунки бу асосда аксарият ҳосилдор экинларни, аввало, озиқ-овқат ва техникавий экинларни экиб етиштиришга рағбатлантириш мўлжалланган эди. “Дхара” тизими мамлакатни жуда ҳароб бўлиб

қолганлигини кўрсатиши билан бирга солиқ турларини ва ҳажмини қисқартиришга мажбур бўлганлигидан ҳам дарак беради. Ана шу тадбир чоралар орқали ҳукумат деҳқонларни бўшаб қолган ерларга жалб қилиш ва суғориш тизимини яна қайта тиклашга ҳаракат қилади<sup>1</sup>.

Шоҳ Жаҳон давридаги баъзи ҳужжатларга қараганда, асосий ер солиғидан ташқари яна 14 хил солиқ турлари бўлган экан. Бобурийлар давлатининг иккинчи манбаи Декан вилоятидаги Гўлкўнда давлатидан олинадиган йиллик бож эди. Аммо Гўлкўнда божни тўламай кўяди. Натижада Декан учун курашнинг янги босқичи бошланади.

Умуман Шоҳ Жаҳон даврида ижтимоий, иқтисодий ва маъмурий соҳаларда ўзгаришлар юз беради. Шоҳ Жаҳон саройининг бойлиги ва ҳашаматлилиги жиҳатидан олдинги Бобурийлардан устун эди. Катта шаҳарларда оқ мраммрдан қурилган ва қимматбаҳо тошлар билан безатилган ажойиб бинолар (Аградаги машҳур Тож Маҳал мақбараси) қад кўтарган. Қўшин ҳам сон жиҳатидан кўпайиб кетганди. Урушда нафақат отликқа ва пиёдаларга, балки жанговор филларга бўлган эҳтиёж катта эди<sup>2</sup>.

XVII аср охирларида салтанатнинг емирилиши аломатлари пайдо бўла бошлайди, уни эса маҳаллий халқ исёнларининг мамлакат бўйлаб кенг авж олиши тезлатиб юборади.

1657 йил 6 сентябрда Шоҳ Жаҳон тўсатдан бетоб бўлиб қолади. Бундай вақтларда тахт учун кураш бошланарди. Шоҳ Жаҳон фарзандлари ўртасида тахт учун кураш жуда мураккаб кечди, кўплаб қонлар тўкилди. Шоҳнинг тўнғич ўғли Доро Аллоҳобод, Панжоб ва Мултон ҳокими эди. Унинг ихтиёрида қирқ минг суворий бўлиб, шоҳ кўшинларига тенглашиб қоларди. Шоҳ Жаҳон ўз ўрнига тўнғич ўрли Доро Шукўхни қолдирмоқчи эди. Аммо Доро давлатни идора қилиш ва уруш ҳаракатларини бошқариш бўйича

---

<sup>1</sup> И.Ҳошимов. Ҳиндистонда Бобурийлар сулоласи салтанати. - Т.: "Ўқитувчи". 1996. 60-бет.

<sup>2</sup> Иброҳим Мавлонов. Бобурийлар давлатининг иқтисодий тизими. // Jamiyat va boshqaruv. 2008. № 4 Б. 66.

етарли тажрибага эга эмас эди, одамларнинг хатти-ҳаракати ва фикрларини пайқаб ололмасди, ҳаракатдаги қўшин билан алоқаси йўқ эди.

Шоҳ Жаҳоннинг иккинчи ўғли Шужа 17 йил мобайнида Бангол вилоятининг ҳокими эди. У танбалроқ бўлиб, бир ишни бошлаб охирига етказмасди. Учинчи фарзанди Аврангзеб акаларига нисбатан анча қобилиятли чиқди. У билимдон, вазмин, тажрибали бўлиб, зарур ҳолларда фитна-иғволарни уюштира оларди. Кенжа ўғли Мурод жиззаки, кайф-сафога берилган ва бефаросатроқ бўлиб, Гужорат ҳокими эди, тахт учун кураша олмасди.

Шоҳ Жаҳоннинг бетоблигидан хабардор бўлган учта ака-укалар катта акалари Дорога қарши бирлашадилар. Аврангзеб бир вақтда Муродга қарши курашиш имкониятига ҳам эга эди. Шужа узоқда бўлгани сабабли у билан алоқа қилиб туриш жуда мушкул эди. Учта ака-укалар мақсади Аграда учрашиб Доро таъсиридан шоҳни узоқлаштириш эди. Шу вақтда Доро ўз мавқеини мустаҳкамлаётган ва барча ишларини отаси Шоҳ Жаҳон номидан олиб бораётган эди. У вилоят ҳокимлари ва бошқа амалдорларнинг жойини ўзгартириш ишларини бошлаб юборганди.

1657 йили ноябрь ўрталарида Шоҳ Жаҳоннинг соғлиғи биров яхшиланади. Шу йили декабрда кенжа фарзанди Мурод Аҳмадободда ўзини шоҳ деб эълон қилади. Банголда эса Шужа ҳам ўзини подшоҳ деб эълон қилади.

Аврангзеб ўзининг тайёргарчиликларини охирига етказиб, катта қўшинга эга бўлган Мир Жумла билан Бурхонпурдан юриш бошлаб Нарбада дарёсини кесиб ўтади ва Ужайн яқинида унга Мурод келиб қўшилади. Аврангзеб Мурод билан тантанавор сулҳга ва шартномага келишади. Шартнома бўйича урушда ғалаба қозонилгандан сўнг Муродга Панжоб, Афғонистон, Кашмир ва Синд топширилади ва у бу вилоятларнинг ҳокими мутлақ равишда идора қилиш ҳуқукига эга бўлади.

Тахт учун биринчи катта жанг 1658 йили 14 февралда Банорас шахри яқинидаги Баҳодурпур деган жойда бўлиб ўтади. 1658 йили 15 апрелда қарама-қарши кўшинлар Ужайн яқинидаги Дхармата деган жойда тўқнашадилар. Доро кўшини 35 мингдан ортиқ эди, Аврангзеб билан Мурод кўшинлари ҳам шундан кам эмасди. Аммо Доро кўшини ичида бирдамлик йўқ эди. Биринчи зарбадаёқ Доро кўшини тор-мор этилди.

Энг катта масъулиятли жанг Агра атрофидаги Самугарх деган шаҳарчада бўлиб ўтади. Дхарматадаги ғалабадан сўнг Аврангзеб Чамбални босиб олади ва Доро бошқараётган шоҳ кўшини билан тўқнашади.

1658 йили 29 май ойидаги жангда иштирок этган 50 мингдан кўпроқ шоҳ кўшинидан ташқари, Доронинг ражпутлардан нборат шахсий кўшини ҳам бор эди. Аммо уларга ишониб бўлмасди. Ишончли амирлардан Халилуллохон Аврангзебга сотилиб кетади. Жанг ниҳоятда оғир ва даҳшатли бўлади. Доро одамларидан ўн минг киши жанг майдонида ҳалок бўлади. Бу жанг тахт учун курашда ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлади.

Воқеаларнинг кейинги йўналиши шундай бўлган эди. Самугархдаги жанглардан сўнг Доро Панжобга қочиб кетади, Аврангзеб эса Аграга кириб уни ишғол қилади. 1658 йил июнидан бошлаб Аврангзеб отаси Шоҳ Жаҳонни Агра қалъасидаги бир хонага қамаб қўяди. Кўп ўтмай Аврангзеб укаси Муродни ҳам ҳибсга олади. У сўнгги кунларини Гвалийўр шаҳрида ўтказди ва 1661 йили декабрда акаси томонидан фожиали ўлдирилади.

Аврангзеб яна акаси Доро билан курашга киришади. Доро маълум вақтгача чегарани Биас дарёсида сақлаб туришга эришади. 1659 йили 5 январда Аврангзеб акаси Шужа кўшинларини Хажва деган жойда бутунлай тор-мор этади. Тоғларда қийналмай ҳаракат қилишга ўрганиб қолган тоғлик кўшин рожа Ражпура бошлиқ Доронинг сўл кўшинини айланиб ўтиб, 1659 йили мартда ичкари тарафдан ҳужумга ўтади. Ваҳимага тушиб қолган Доро Аҳмадободга, сўнг Синдга қочиб боради ва Қандаҳор орқали Эронга ўтиб олишни режалаштиради. Доро Дадар вилояти хокими Малик Живонга

бошпана беришни илтимос қилади. Чунки Доро бир вақтлар уни ҳаётини сақлаб колган эди. Шу сабабли унинг ёрдамига умид қилади. Аммо яхшиликни билмаган кўрнамак Малик Живон сотқинлик қилиб Дорони қўлга туширади ва бобурийлар ҳокимлари қўлига топширади, улар ҳеч нарсани суриштирмай Дорони 1659 йили 30 августда қатл этадилар<sup>1</sup>.

Шужа уруш бошларидаёқ Баҳодирпурда Дородан мағлубиятга учрагандан кейин Хажвада Аврангзеб томонидан тор-мор этилган эди. Шундан сўнг уни Аврангзебнинг тўнғич ўғли Муҳаммад Султон ва қўшин бошлиғи Мир Жумла таъқиб этади. Шужа Муҳаммад Султонни махфий равишда ўз томонига оғдиришга эришади, яъни қизини унга никоҳлаб беришга ваъда беради. Жанглар Банголда давом этарди. Шоҳ Жаҳон қўшинини Мир Жумла бошқарарди, унинг қудрати кун сайин ортиб боради. Шужа қароргоҳи - Танда хавф остида қолади ва натижада у қочиб кетишга мажбур бўлади. 1660 йил май ойида Шужа ўз тарафдорлари билан бирга акаси Аврангзеб қўшинлари таъқибидан қўрқиб Аракан шаҳрига қочиб боради. Маълумотларга қараганда, 1661 йили у магхаликлар томонидан ўлдирилади.

Банголдаги урушлар вақтида Аврангзебнинг тўнғич ўғли Муҳаммад Султон отаси олдига етиб келади. Доронинг тўнғич ўғли Сулаймон Шукуҳ амакиси Аврангзеб қаҳрига дучор бўлмаслик ниятида Сринагар шаҳрига қочиб боради. 1660 йили у қўлга туширилади ва 1662 йили Гвалийўр қалъасида заҳарлаб ўлдирилади.

Шоҳ Жаҳон ҳаётининг сўнги кунлари қайғули ва ачинарли бўлди. Ўғли Аврангзеб отаси Шоҳ Жаҳонни 1659 йили Агра қалъасидаги хоналардан бирига қамаб қўяди. Унинг олдига севимли қизи Жаҳонаро бегимдан бошқа ҳеч ким киргизилмасди. Фақат Жаҳонаро бегим отасидан хабар олиб, едириб-ичириб, ювиб-тараб ўтирарди. Аврангзеб отасини шу

---

<sup>1</sup> И.Хошимов. Ҳиндистонда Бобурий лар сулоласи салтанати. Т.: “Ўқитувчи” 1996. 63 бет.

даражада таъқиб қилар ва жуда бераҳм эдики, ҳатто Шоҳ Жаҳонга келган мактубларни ўқиб, кейин отасига топширарди. Шоҳ Жаҳон тутқунликдаги умрини кечаю-кундуз Қуръони каримни тиловат қилиш, тоат-ибодат этиш билан ўтказарди. Оғир хасталикка чалиниб қолган Шоҳ Жаҳон ўлиmidан бир неча кун олдин бемехр ўғли гуноҳларини кечиради.

Бир куни Шоҳ Жаҳон қизи Жаҳонародан бошини кўтариб туришини ва сўнгги марта севимли хотини ётган Тож Маҳал мақбарасини бир кўришни илтимос қилади. Чунки у ётган айвондан Тож Маҳал яхши кўринарди. Шоҳ Жаҳон узоқда оппоқ укпардай товланиб турган салобатли мақбарани кўриб, чуқур нафас олади ва қизига шундай васият қилади: менинг жасадимни Мумтоз Маҳал қабри ёнига қўйинглари! Шундан сўнг унинг кўзлари юмилиб жони узилади. Бу воқеа 1686 йил 22 январ душанба куни юз берган эди. Шу вақтда бемехр фарзанд Аврангзеб узоқ бўлмаган Деҳли шаҳрида эди. У отасининг жанозасига ҳам, маъракаларига ҳам келмайди.

Аврангзебнинг ўз отаси Шоҳ Жаҳонга бўлган бундай шафқатсиз муносабати мусулмонлар одоб-ахлоқига ҳеч тўғри келмас ва ўша давр урф-одатларига ҳам мутлақо зид эди.

Ҳинд олимларининг таъкидлашича, Шоҳ Жаҳон томирларида туркий қонлардан кўра ражпут қонлари кўпроқ бўлган. Чунки унинг онаси ражпут маликаси эди. Отаси ҳам ярим ражпут эди.

Бобурийлар подшоҳлари орасида энг кўп шон-шуҳрат қозонган ҳам Шоҳ Жаҳон бўлди. У ўттиз йиллик шоҳлик даврида ўнта шаҳарни бунёд ва обод этди, шоҳона саройлар, қалъалар, масжидлар, мақбаралар ва гўзал оромгоҳ боғлар яратди. Бу ишларда Шоҳ Жаҳонга тенг шоҳ топилмайди. Шоҳ Жаҳон Деҳлида жуда катта ва гўзал жоме масжидини қурдирди, Аграда Мўти масжид, Тож Маҳал мақбарасини бунёд эттирди.

Ҳиндистоннинг Агра шаҳрида Жамна (Ямуна) дарёси қирғоғида жойлашган Тож Маҳал мақбарасининг яратилиш тарихи ҳар бир кишини қизиқтириши табиий. Ушбу улуғвор ва кўркем иншоот 2007 йилда

ўтказилган сўров натижаларига кўра, 100 миллиондан ортиқ овоз олиб, ҳақли равишда янги дунёнинг етти мўъжизасидан бири, деб тан олинди.

Тож Маҳал мақбараси шоир ва давлат арбоби Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг чевараси Шоҳ Жаҳон томонидан 1630-1652 йилларда рафиқаси Мумтоз Маҳалбегим хотирасига бунёд этилиб, Шоҳ Жаҳоннинг ўзи ҳам шу мақбарага дафн этилган<sup>1</sup>.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, Бобурийлар олиб борган ички ва ташқи сиёсат дунё шарқшунос ва тарихчи олимлари тамонидан ўрганилди. Юқорида қайт этганимдек, бобурийлар ташқи сиёсатининг кўп жиҳатлари тадқиқ этилган ва улар олиб борган ташқи сиёсат ўзининг айрим хусусиятлари билан тақсинга лойиқдир. Бобурийлар ташқи ва ички сиёсатида ислом омили муҳим аҳамият касб этади. Улар ислом динига ва мусулмонларга ўзгача ҳурмат билан қараганлар. Ислом динига бўлган кучли синмас эътиқоди сабабли улар Эронга қулай фурсат туғилганда ҳам юриш қилмадилар, бу эса уларни нақадар кучли эътиқодидан, моҳир дипломатлигидан далолат беради.

Ўрта Осиё ва Ҳиндистон ўртасидаги муносабатларни тарихан кузатадиган бўлсак, унда бир томондан идеалистик назариядаги дўстона муносабатларни ривожланганини кўрадиган бўлсак, бошқа томондан эса, мазкур муносабатларда реалистик назарияга асосланган давлат манфаатлари ва хавфсизлигини ҳимоя қилиш каби жараёнларни кўриш мумкин. Кушонлар даврида Ҳиндистоннинг бир қисми мазкур давлатга қўшиб олинган бўлсада, аммо Ҳиндистонда кенг тарқалган буддизм динининг Кушонлар давлатида асосий динга айланиши, мазкур давлатларнинг бири-бирига жуда катта таъсир этганлигидан далолатдир. Ҳиндистонда Бобурийлар ҳокимияти ўрнатилишидан олдин, ҳукм сурган тартибсизлик ва Бобурийлар салтанати ташкил этилгандан кейинги маданий, сиёсий ва

---

<sup>1</sup> К.Гадов, С.Бердиева. Сайёрамиз мўъжизалари. -Т.: "O'ZBEKISTON". 2012. 110 бет.

иқтисодий ривожланиш иккала минтақанинг бир-бирига ижобий таъсир этишига олиб келди.

## **II БОБ. ҲИНДИСТОННИНГ БОБУРИЙЛАР ДАВРИДА ЎРТА ОСИЁ ДАВЛАТЛАРИ БИЛАН ЎЗАРО МУНОСАБАТЛАРИ**

Ҳиндистон ярим ороли энг қадим замонлардан бери дунё тизимининг бўлинмас бир қисми бўлиб келаётганлиги ҳаммага яхши маълум. Ушбу минтақа асосан шимоли-ғарб томонидан яъни Ҳиндукуш тоғ тизмалари оша Ўрта Осиё, хусусан Туркистон билан бевосита алоқада бўлиб келганлиги ҳеч кимга сир эмасдир.

Ҳиндистон ва Ўрта Осиё давлатлари ўртасида қадимдан давом этиб келаётган муносабатлар айнан Ҳиндистонда темурийлар сулоласининг давомчилари бўлган бобурийлар ҳукмронлик қилган даврда ўз чўққисига етди деб айта оламиз.

Ҳақиқатдан ҳам Темур авлодлари бўлган бобурий султонлар Туркистонни ўзларига бошқариш учун мерос бўлиб қолган дунё деб ҳисоблаганлар. Масалан, Бобур Ҳиндистонда ўз ҳокимиятини ўрнатгандан сўнг, у ерда доимо яшаб қолиш нияти йўқ эди, балки у ўз давлатини Темур бобосига ўхшаб Самарқанддан туриб бошқаришни хоҳлар эди. Бобур вафотидан кейин, Ҳумоюн ва ундан кейинги авлодлар ниҳоят ўзларининг Ҳиндистон султонлари сифатидаги мавқеларини тан олганлар.

Ҳиндистон ва Ўрта Осиё халқлари асрлар давомида бир-бирлари билан иқтисодий, сиёсий ва маданий алоқаларни йўлга қўйдилар. Бунинг асосий боиси Ўрта Осиёнинг жуда қулай жуғрофий мавқега эга бўлиши алоҳида аҳамият касб этади. Ўрта Осиё орқали Шарқ билан Ғарб ўртасидаги савдосотик, жумладан, Ўрта Осиё билан Ҳиндистон ўртасида ўзаро муносабатлар кенг кўламда ривож топди.

Президент Ислом Каримовнинг 1991 йил 16 августда “Таймс оф Индия” газетаси мухбири саволларига берган жавобларида “Ўзбекистон Ҳиндистон билан анъанавий тарихий алоқалар орқали боғланган...

Ўзбекистон Осиё республикаси эканини ҳисобга олиб, Осиё - Тинч океани минтақасидаги бошқа мамлакатлар билан ҳам савдо ва иқтисодий алоқаларни йўлга қўйишни режалаштиряпмиз. Биз ўзаро манфаатли асосда иқтисодий, сиёсий ва маданий ҳамкорликни йўлга қўйишга тайёرمىз - деб таъкидлаганида, Ҳиндистон билан бизнинг дўстлигимиз ва ҳамкорлигимиз аниқ-равшан мазмун билан бойиб боришини хоҳлаётганлигини айтди”<sup>1</sup>.

Президентимиз Ислом Каримовнинг юқоридаги фикрлардан кўриниб турибдики, Ўрта Осиё ва Ҳиндистон халқлари ўртасидаги маданий алоқалар ўзининг жуда қадимий тарихига эга. Ҳиндистон билан бизнинг маданий алоқаларимиз Ўрта Осиё халқларининг ҳинд халқига нисбатан самимий дўстона муносабатларида, унинг юксак маданиятига нисбатан юксак баҳо ва яхши ниятли тилакларида ўз ифодасини топган.

XVI аср иккинчи ярмида Ўрта Осиё ва Ҳиндистонда нисбатан кучли марказлашган давлатлар вужудга келди. Бобурий Акбаршоҳ (1556-1605) тахтга чиқиши билан деярли бир вақтда Бухородаги ҳокимият шайбонийлар сулоласининг сўнгги ҳукмдори Абдуллахон (1557-1598) қўлига ўтди.

Акбаршоҳ даврида Бобурийлар империяси шимолда Тибет чегараларидан тортиб, жанубда Тодавари дарёси, ғарбда Гужоратдан то шарқда Бенгал кўрфазигача ёйилди.

Абдуллахон подшолиги вақтида Бухоро хонлиги ҳам катта ҳудудни—Мовароуннаҳр, Дашти Қипчоқ ва Хуросонгача бўлган ерларни бирлаштириб, ҳарбий-сиёсий жиҳатдан кучли давлатга айланди.

Абдуллахон ва Акбар тахтни эгаллаганларидан кейин ўз давлатларини мустаҳкамлашга, мустақил ва ярим мустақил хон ва князликларни бўйсундиришга, янгидан-янги ўлкаларни босиб олишга киришдилар. Абдуллахон қаттиқ кураш натижасида Балх ва Ҳиротни (1573), Шахрисабз,

---

<sup>1</sup> Ислом Каримов. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. -Т.: “Ўзбекистон”. 2011. 363 бет.

Қарши ва Ҳисорни (1574), худди шу йиллари Акбар Малва, Гондван, Читор ва Гужаротни забт этди<sup>1</sup>.

Абдуллахоннинг элчиси Олтамиш 1572 йили Деҳлига боради. Элчи Абдуллахоннинг ҳар иккала мамлакат ўртасида давом этиб келаётган дўстлик алоқаларини кучайтириш ҳақидаги мактубини топширади<sup>2</sup>. Акбар элчи орқали Абдуллахон номига юборган мактубида дўстлик муносабатларини ўрнатишга рози эканлигини билдирди.

XVIII асрнинг бошларигача бу улкан давлат ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва маданий соҳаларда тараққий этди, унда илм-фан, санъат ва адабиёт кенг ривож топди. Бу мамлакатда ва унинг пойтахти Бухорода ички савдо ҳам, чет давлатлар билан савдо-сотиқ муносабатлари ҳам кенгайди. Хусусан, қўшни Ҳиндистон билан ўзаро муносабатлар яхши йўлга қўйилди.

Ўша даврда Ўрта Осиё билан Ҳиндистон ўртасидаги савдо йўли Қобул ва Қандаҳор орқали ўтар эди. Бобурнинг ёзишича “Ҳиндистон билан Хуросон орасида хушки йўлдин икки бандардур. Бир Қобул, яна бир Қандаҳор. Қошғор ва Фарғона ва Туркистон ва Самарқанд ва Бухоро ва Балх ва Ҳисор ва Бадахшондин корвон Қобулға келурлар. Хуросондин корвон Қандаҳорға келур. Ҳиндистон билан Хуросонға восита бу вилоятдур. Бисёр яхши савдохонадур. Савдогарлар Хитой ё Румға борсалар, ушмунча – ўқ савдо қилғайлар. Ҳар йили етти-саккиз-ўн минг от Қобулға келур. Қуйи Ҳиндистондан ўн- ўн беш- йигирма минг уйлуқ корвон Қобулға келур. Ҳиндистондин оқ рахт ва қанд ва набот ва шакар ва ақақир келтирурлар... Хуросон ва Ироқ ва Рум ва Чин матои Қобулда топилур. Ҳиндистоннинг худ бандаридур”<sup>3</sup>.

Қобулнинг Ўрта Осиё - Ҳиндистон ўртасида катта аҳамият касб этганлигига сабаб икки мамлакатга яқинлигидир. Қобулда Ўрта Осиё билан

---

<sup>1</sup> И.Низомиддинов. Ўрта Осиёнинг чет эл Шарқи билан муносабатлари. - Т.: “Ўздавнашр” 1961. 12 бет.

<sup>2</sup> И.Низомиддинов. Ўрта Осиёнинг чет эл Шарқи билан муносабатлари. - Т.: “Ўздавнашр” 1961. 14 бет.

<sup>3</sup> И.Низомиддинов. Ўрта Осиёнинг чет эл Шарқи билан муносабатлари. - Т.: “Ўздавнашр” 1961. 59 бет.

Ҳиндистон ўртасида алмашинадиган моллар тури хилма-хил бўлган. XVI аср бошида Ғарбий Ҳиндистоннинг бир қанча портлари португаллар қўлига ўтиши туфайли бобурийлар империяси денгиз савдосидан маҳрум бўлдилар. Натижада, Қобул ва Қандаҳор карвон йўлини Ҳиндистон ташқи савдоси учун аҳамияти янада ошди. XVI аср иккинчи ярмида Ўрта Осиёга сафар қилган инглиз сайёҳи А.Женкинсон Бухорони Ҳиндистон билан савдо алоқалари ҳақида гапириб, жумладан шундай ёзганди: “Бухоро шаҳрида қўшни мамлакатлар: Ҳиндистон, Эрон, Балх, Россия ва бошқа ўлкалардан катта карвонлар билан келган савдогарларнинг йиғини ўтарди”<sup>1</sup>.

Ҳиндистонда 12 йил яшаб, 9 йил бобурийлар Аврангзеб (1618-1707) саройида табиблик қилган француз сайёҳи Франсуа Бернье (1625-1688) ўзининг “Буюк Мўғул давлатидаги сўнгги сиёсий тўнтаришлар тарихи” номли ноёб асар яратади<sup>2</sup>.

Балх ва Самарқанд хонлари Аврангзеб ҳузурига ўз элчиларини юборганда шаҳзода Аврангзеб (ўз отаси Шох Жаҳон ўрнига тахтга чиқиши арафасида) уларни катта ҳурмат ва эҳтиром билан кутиб олади. Элчилар 4 ойдан сўнг ватанларига қайтганларида Ҳиндистон подшоҳи уларнинг ҳар бирига 8 минг рупия ҳамда ўз хонларига топшириш учун қимматбаҳо парчалар, газмоллар, тилла ва кумуш иплардан тикилган чиройли гиламлар, қимматбаҳо тошлар қадалган ханжарларни ҳадя қилади<sup>3</sup>.

Бухоро билан Ҳиндистон ўртасида доимий савдо-сотик шу ишга мутасадди бўлган махсус савдогарлар орқали ҳам амалга оширилган ва бундай шахсларга жуда катта ҳуқуқ берилган. Чунончи, Ҳиндистон подшоҳи томонидан бухоролик савдогар Охунд Хўжа Аваз ва унинг шерикларига берилган ёрликда Шох Жаҳон мазкур савдогарларга ўз муруввати ва

---

<sup>1</sup> Дженкинсон А. Путешествие в Среднюю Азию в 1558-1560 годах. – С.156. См. Английские путешествия в Москве XVII в... –М., 1937. –С. 184-185.

<sup>2</sup> Бернье Ф. История последних политических переворотов в государстве Великого Монгола. Пер. с. фр. – М.Л., 1936. –С. 220.

<sup>3</sup> Бернье Ф. История последних политических переворотов в государстве Великого Монгола. Пер. с. фр. – М.Л., 1936. –С.129-130.

марҳаматини кўрсатади ва ҳеч кимса уни Ҳиндистонга келганида ва кетганида унга жабр-ситам кўрсатмайди ва бирор важдан уларни ушлаб қолмайди деб айтилганди<sup>1</sup>.

Бухоро хонлиги билан Ҳиндистон ўртасидаги қарвон йўлини ривож топиши билан Бухоро шаҳрида алоҳида ҳинд маҳаллалари ҳам бунёд бўлган. Жумладан, тарихчи Муҳаммад Юсуфнинг ёзишича, Бухорода ҳиндларнинг маҳалла оқсоқоли ҳам мавжуд бўлган<sup>2</sup>. Бу ердаги ҳиндлар савдо-сотиқ фаолияти билан ҳам шуғулланганлар.

Бухородаги Оламхона қарвонсаройида асосан Ҳиндистоннинг Шикарпур шаҳридан келган ҳиндлар жойлашарди.

XVI асрнинг иккинчи чорагидан бошлаб Ҳиндистоннинг сиёсий-иқтисодий ва маданий ҳаётида Бобур ва бобурийларнинг роли кучайди.

Бобур Ҳиндистонга бир олим сифатида ёки йирик давлатнинг элчиси сифатида келди. У ўз сиёсатини барпо қилиш учун Афғонистон, сўнгра Ҳиндистон тупроғига қадам қўйди.

Бобур Ҳиндистондаги сиёсий арбобларни ўзига қаратиб олиш йўли билан ва, ниҳоят, ўзининг ўткир сиёсий ва ҳарбий тактикаси орқали 1526 йилда Ҳиндистоннинг забот этишга эришиб, бу ўлкада бобурийлар империясига асос солди.

Ҳиндистонда бобурийлар империясининг барпо қилиниши кўп жиҳатдан ижобий натижаларга олиб келди, чунончи, у даврга қадар Ҳиндистон майда, тарқоқ хонликлардан иборат бўлиб, улар ўртасидаги ўзаро низолар маданият иқтисоди ва санъатининг тараққий этишига тўсқинлик қилган. Халқ яратган кўплаб маданий бойликлар давлатлар ва подшоҳлар ўртасидаги тўхтовсиз курашлар натижасида йўқ бўлиб кетган. Шу жиҳатдан Бобурнинг Ҳиндистонда марказлашган кучли давлат империя барпо қилиши феодал тарқоқликка чек қўйди ва натижада Ҳиндистон халқ хўжалигини

---

<sup>1</sup> Материалы по истории Узбекской, Таджикской и Туркменской ССР. – Л., 1932. –С. 138-139.

<sup>2</sup> Муҳаммад Юсуф Мунши. Муқим-ханская история. –Т.: Изд. АН УЗССР, 1956. –С. 84-85.

тараққий қилишида, фан ҳамда адабиёт, санъатнинг юксалишида ижобий роль ўйнади.

Шунингдек, алоҳида қайд этиб ўтиш керакки, Ҳиндистонни Искандар Зулқарнайн, Маҳмуд Ғазнавий, Аҳмадшоҳ Дурроний, Нодиршоҳ ва бошқалар ҳам босиб олган эдилар. Улар мамлакатни таладилар, унинг олтин-кумушларини ўз юртларига олиб кетдилар.

Олимларнинг таъкидлашича, Тож Маҳал Самарқанддаги Амир Темур мақбараси Гўри Амирга тўғридан-тўғри тақлид қилиб солинган. Меъморчиликдаги «ҳинд-мусулмон» услуби ҳақида Ж.Неру шундай дейди: «Бу ҳинд-мусулмон санъати жимжимадор безаклар ишлатиш услубига кўра, шимол ва жанубда қурилган ибодатхона ва бошқа бинолардан ўзининг ажойиб меъморий фазилатлари билан ажралиб туради»<sup>1</sup>.

Тарихчи-ҳиндшунос Б. Обидов ёзганидек, Ҳиндистон ва Ўрта Осиё алоқалари айнан бобурийлар ҳукмронлик қилган даврда ўз чўққисига етди. Чунки худди шу даврга келиб икки минтақа ўртасидаги маданий яқинлашув жараёни тезлашди ва ҳар жиҳатдан бу ўзаро қўшилув янгича ижобий синтезни вужудга келтирди. Марказий Осиё халқларининг ўзига хос маданияти, миллий анъаналари, санъати, адабиёти ҳам икки ўлка халқлари алоқалари жараёнида бир-бирига таъсир қилиб, бир-бирини бойитди<sup>2</sup>.

Бобур асос солган империя унинг авлодлари даврида Ҳиндистоннинг аксарият ерларини бирлаштирган кучли марказлашган давлатга айланди.

Марказий Осиё билан Ҳиндистон ўртасидаги сиёсий алоқалар XV–XVII асрлардан эътиборан дипломатик муносабатларга асосланади.

Марказий Осиё ва Ҳиндистон халқлари ўртасидаги сиёсий, маданий ва дипломатик алоқаларнинг ривожланишида Абдураззоқ Самарқандийнинг Ҳиндистонга қилган сафари катта аҳамият касб этади. Атоқли тарихчи, ўз замонасининг буюк давлат арбоби Абдураззоқ Самарқандий Амир

<sup>1</sup> Джавахарлал Неру. Открытие Индии. – М., 1955. – С. 278-279.

<sup>2</sup> Обидов Б. Бобурийлар даврида Ҳиндистон ва Туркистон алоқалари (XVI-XVII асрлар). Ўзбек дипломатияси тарихидан. Тарихий очерклар ва лавҳалар. – Т., 2003. –Б. 104-105.

Темурнинг ўғли Эрон ва Турон ҳокими, Шохруҳ саройига яқин кишилардан бўлиб, кўпинча элчилик вазифасини ўтган<sup>1</sup>.

У 1442 йилда Ҳиндистонга элчи қилиб юборилади. У икки жилддан иборат «Матлаи саъдайн ва мажмаи-Баҳрайн («Икки саодатли юлдузнинг чиқиши ва икки денгизнинг қўшилиши») номли асарининг иккинчи жилдида Ҳиндистонга қилган сафари ҳақида ҳикоя қилади. У Ҳиротдан Эрон шаҳарлари ва Уммон (Араб денгизи) орқали Ҳиндистоннинг Каликут шаҳрига келади. Элчилар бир неча вақт Каликутда туриб, сўнгра у ердан Бижонагарга боради<sup>2</sup>.

Беруний каби Абдураззоқ Самарқандий ҳам ўз асарида Ҳиндистоннинг ижтимоий ҳаёти, ҳиндларнинг урф-одатларига оид қимматли маълумотларни келтирган. Муаллиф ҳиндларни зўр эҳтиросли санъаткор, мусиқа ва рақсларни маҳорат билан ижро этувчи халқ деб тасвирлайди.

Абдураззоқ Самарқандийнинг Ҳиндистон сафарномасида келтирилган нодир тарихий маълумотлар Марказий Осиё билан Ҳиндистон халқлари ўртасида қадим замонлардан бошлаб олиб борилган иқтисодий, сиёсий ва маданий алоқалар XV асрда ҳам мавжуд эканлигидан далолат беради. Сафарнома жанубий Ҳиндистон халқларининг ўрта асрларда эришган иқтисодий ва маданий даражалари, давлат тузуми, савдо муносабатлари ҳақида тарихий манбаларда ҳам учрайдиган муҳим далилий маълумотларга бойлиги билан ҳам тарих фани учун жуда катта аҳамиятга эгадир<sup>3</sup>.

«Бобурнома»нинг мантиқий давоми Мирза Муҳаммад Ҳайдарнинг Тарихи Рашидий асаридир. Мазкур ноёб ва нодир асар икки қисм, 117 бобдан иборат бўлиб, унда Қозоғистон, Шарқий Туркистон (Хитойнинг Синжон вилояти), Афғонистон, Тибет ва Ҳиндистон халқлари этнографияси, жўғрофияси, ижтимоий-сиёсий тузуми ва тарихига оид қимматли

<sup>1</sup> Абдураззоқ Самарқандий. Ҳиндистон сафарномаси. Кириш, таржима ва изоҳлар муаллифи Ўринбоев А. Т., Фан, 1980. –Б.120.

<sup>2</sup> Абдураззоқ Самарқандий. Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн. II жилд. II қисм. Ўринбоев таржимаси. Т., Фан, 1969. –Б.57.

<sup>3</sup> Абдураззоқ Самарқандий. Ҳиндистон сафарнома. Форсчадан Ўринбоев А. таржимаси. –Т., 1960. –Б.76.

маълумотлар мавжуд. Тибет ва Ҳиндистонга ҳарбий юришлар қилган Мирза Муҳаммад Ҳайдар бу ўлкалар ҳақида фойдали маълумотлар ёзиб қолдирган. Айниқса, унинг Кашмир табиати, иқлими, урф-одатлари, иқтисоди, тарихига оид ҳамда Бобур ва бобурийларга тегишли қарашлари диққатга сазовордир. Мирза Ҳайдарнинг «Тарихи Рашидий» китоби Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг «Бобурнома» мемуар асари сингари шахсан муаллифнинг кўрганлари ва кузатувлари замирида яратилган<sup>1</sup>.

Марказий Осиё билан Ҳиндистон ўртасидаги сиёсий алоқалар XVI асрнинг охири ва XVII аср бошларидан эътиборан мунтазам дипломатик муносабатларга асосланади. Бу даврда Ҳиндистонда Акбар (1556–1605), Марказий Осиёда Абдуллахон ҳукмдорлик қиларди. Ўз замонасининг анча кучли давлатларидан саналган Абдуллахон салтанати Мовароуннаҳр, Хуросоннинг бир қисми ва Бадахшон ўлкасини ўз ичига оларди, бобурийлар империясининг ғарбий туманлари Кобул ва Бадахшон ўлкаларигача чўзилган эди. Шундай қилиб, XVI аср ва XVII аср бошларида Ҳиндистон ва Марказий Осиёда ташкил топган давлатлар бир-бирлари билан қўшни эдилар. Бу даврда Эронда давлат бошида сафавийлардан бўлган шоҳ Аббос (1587–1628) турарди. Эрон шоҳ Аббос замонида кучли мамлакатга айланган эди. Ўша замонда шоҳ Аббос, бир томондан Бобурийлар империясига ва иккинчи томондан Абдуллахон давлатига қарши курашаётган эди. Бу ҳол ҳар икки қўшни давлатни сафавийларга қарши курашда бирлашиш ва иттифок тузишини тақозо этган эди. Бунинг натижасида ҳар икки давлат ўртасида мунтазам дипломатик муносабатлар ўрнатилди. 1572 йили Бухоро хонлигининг Хўжа Алтамиш бошлиқ элчилари Акбар саройига етиб келди ва Бухоро хони Абдуллахоннинг икки мамлакат ўртасидаги дўстлик алоқаларини мустаҳкамлаш тўғрисидаги хабарини Ҳиндистон ҳукмдорига етказди. Бундан мақсад бошқа қўшни давлатлар ҳужуми хавфига қарши

---

<sup>1</sup> Мирза Муҳаммад Ҳайдар. Тарихи Рашидий. Введение, пер. с перс. Урунбаева А., Джаловой Р. П., Епифановой Л. П. –Т., 1996. –С.11.

иттифоқ тузиш бўлган эди. Акбар Бухорога жавобан ўз элчисини юборишга шошилмади.

Шунга қарамай, 1577 йили Абдуллахон Акбар саройига Абдурахим бошлиқ иккинчи элчисини юборди. Акбар бунга жавобан Мирзо Пўлат бошлиқ элчисини Бухорога жўнатди. Бу элчиларнинг вазифалари бутунлай сиёсий масалаларга қаратилган бўлиб, бобурийлар Эрондаги Қандаҳорни, Бухоро хони эса Бадахшонни ўз давлати таркибига қўшиб олишни режалаштирган эдилар. Акбар эса Бадахшонни Абдуллахон тасарруфига ўтишидан норози эди.

Бадахшонни Абдуллахон томонидан забт этилиши Кобул ҳокими Муҳаммад Ҳакимни саросимага солиб қўйди. Вазият жиддийлигини сезган Акбар Кобулга машҳур лашкарбошиси Ман Сингхни юборди. У тезда шаҳарда тартиб ўрнатди.

Шу аснода Бухоро хони Ҳиндистонга обрўли амалдорлардан Мир Қурайш раҳбарлигида элчилар жўнатди. У ўзи билан совға сифатида бир қанча нафис моллар олиб борган эди. Элчиларнинг асосий вазифаси Бадахшон Бухорога қўшиб олингандан сўнг Акбарни Бухоро хонлигига муносабатини билиш бўлган. Акбар Мир Қурайш элчиларни узоқ вақт қабул қилмайди, турихчиларнинг таърифлашларича, Акбар Кашмирни ўз давлатига қўшиб олгандан сўнг элчиларни қабул қилмоқчи эди. Шундай қилиб, Акбар Бухоро элчиларини 1586 йили 14 мартда қабул қилади. Акбар ҳукмронлигининг 30 йиллиги (яъни 1586 йил)да Ҳиндистоннинг Ўрта Осиёдаги расмий кишиси Муҳаммад Ҳаким Ҳиндистонга Мирзо Шоҳруҳ ва Мирзо Сулаймон бошлиқ элчиларни юборади. 1587 йилда эса Марказий Осиёдан Акбар саройига Мир Қурайш бошлиқ расмий элчилар юборилади. Элчилар Ҳиндистон чегарасига етиб келганларида чегара маъмурлари уларни самимий кутиб олади. У ердан элчилар ҳинд қуроли қисмлари ҳимоясида Деҳлига етиб келдилар. Дўстлик сафари билан Ҳиндистонга келган Марказий Осиёлик элчилар Деҳлида бир қанча ой туриб, Акбар томонидан Абдуллахон

саройига тайинланган Ҳаким Ҳумом бошлиқ ҳинд элчилари билан ўз ватанларига қайтадилар. Ҳинд элчилари Акбарнинг Абдуллахон номига ёзган хатини ва бир лакх (юз минг) рупий танга ва бошқа қимматбаҳо зебу зийнатлардан иборат тухфаларни олиб келдилар. Акбар Абдуллахонга ёзган хатида Эрон шоҳи Аббосга қарши бирга курашиш кераклиги, ўз мамлакатлари орасида дўстлик муносабатларини ўрнатиш зарурлиги тўғрида ёзади. Ҳинд элчиларини Абдуллахон ҳинд одати бўйича қабул қилади. Элчилар Марказий Осиёда икки йилга яқин бўлади, сўнгра катта тухфа ва тортиқлар билан Ҳиндистонга қайтиб кетадилар.

1590 йили Мавлоно Ҳусайн бошлиқ Абдуллахоннинг янги элчиси ҳам Акбар ҳузурига етиб келади.

1596 йили Хожи Ашраф Нақшбанд ва Султон Ҳусайн Лакхнав бошлиқ Акбаршоҳ элчилари Бухоро томон йўлга чиқади. Элчилар Абдуллахонга Акбаршоҳнинг катта совға-саломлари билан ўзаро дўстликни мустаҳкамлашни таъкидловчи мактуб ҳам олиб келган эди. Акбаршоҳ элчилари 1597 йил 9 сентябрда Бухорога етиб келади. Абдуллахон уларни катта иззат-икром билан кутиб олади. Акбардан кейинги император Жаҳонгирни (1605–1627) тахтга ўтиргани билан табриклаш учун Имомқулихон (1611–1642) Жаҳонгир саройига элчи юборади. Бунга жавобан Ҳиндистондан Марказий Осиёга замонасининг атоқли олими Ҳаким Ҳозик бошлиқ элчилар келади. Элчилар ўзлари билан қимматли совғалар қўшиб жўнатилади. Совғалар орасида қимматбаҳо тошлар қадалган чодир кишининг диққатини ўзига тортар эди. Айтишларича, бу чодир унга қадалган олтин ва қимматбаҳо тошларнинг нархи бутун Ҳиндистондан йиғилган бир йиллик хирож солиғига баробар эди<sup>1</sup>.

Ҳаким Ҳозикдан аввал Бухорога Бирка номли элчи келган. Унга жавобан Бухоро ҳам Хўжа Абдурахим бошлиқ ўз элчисини Ҳиндистонга юборган. У қимматбаҳо совға-саломлар, яъни тулки терисидан тикилган

---

<sup>1</sup> Муҳаммад Юсуф Мунший. Тарихи Муқимхони (русчага Семенов А.А. таржима қилган). – Т., 1956. –Б. 89.

пўстинлар, чопқир отлар ва туялар, гўзал муқовали китоблар олиб сафарга чиқади. Элчилар чегарадан ўтиши биланоқ Ҳиндистон ҳукуматининг эътиборига, илтифотига муяссар бўладилар. Уларнинг бу элдаги кундалик сарф-харажатлари учун кунига минг рупий инъом этадилар. Жаҳонгиршоҳ элчиларни тантанали қабул қилади. Элчига эллик минг рупий инъом этилиб, ҳар куни катта зиёфат берилади.

Акбаршоҳ (1556-1605), Жаҳонгиршоҳ (1605-1627) ва Шоҳ Жаҳон (1628-1659) даврида Ҳиндистон билан Марказий Осиё ўртасида ўрнатилган сиёсий муносабатлар Аврангзеб (1659-1705) даврида ҳам давом этди. 1661 йил декабрда Аврангзеб Бухородан ташриф буюрган элчи Хўжа Аҳмад ал-Ҳусайний Нақшбандийни қабул қилади. Элчи ҳинд подшоҳига Бухоро хони Абдулазизнинг (1645-1680) мактубини топширади ҳамда унга отлар, туялар, қимматбаҳо буюмлар совға қилади. Совғаларнинг ичида 24 минг рупий қимматга эга бўлган лаъл ҳам бор эди. Қабул куни элчига тўн, қимматбаҳо ханжар ва 24 минг рупий ҳадя қилинади. Элчилар таркибида Хушхолхон, Жавҳархон, Мирзабек, Миршакар, Латифбек Мирохур ва бошқалар бўлиб, уларга ҳам совғалар инъом қилинган. Абдулазизхон Хўжа Аҳмад орқали юборган мактубида Аврангзебни тахтга чиқиши муносабати билан табриклайди ҳамда икки ўртадаги дўстона муносабатлар давом этишига ишонч билдиради.

1665 йилнинг 13 июлида Ҳиндистондан Бухорога Мустафоҳон Хофий бошчилигидаги элчилар Абдулазизхонга Аврангзебнинг жавоб мактубини етказадилар.

1669 йил 11 майда Ҳиндистонга Бухоронинг элчиси Рустамбий, сўнг Балх ҳокимининг элчиси Хушбек келадилар. Рустамбийга бобурий подшоҳ Аврангзеб турли хил совғалар ҳамда икки лакх рупий, Хушбекка эса 50 минг рупий ҳадя қилади. Рустамбий билан бирга Бухорога ҳинд элчиси Яккатазхон жўнайди ва Абдулазиз учун икки лакх рупийга тўғри келадиган қимматбаҳо буюмлар ва тўққизта от олиб борилади.

Бухоро хони Субхонкулихон (1680–1702) ҳам Ҳиндистонга элчи Мир Абдурахмон Хўжа Садирни юборади. У Аврангзеб номига ёзилган мактубида «Сон-саноксиз ва машъум душманлар Бухоро ҳудудига ҳужум қилиб, жаннатмакон Самарқандни топтадилар, аммо тез орада исёнчиларнинг қилмишлари барбод бўлди ва улар пок ўлкадан илдизи билан юлиб ташланди, шу боис ушбу хушхабарни Сизга етказмоқ ниятида Ҳиндистонга элчи Мир Абдурахмон Хўжа Садр юборилди» деб битилган эди<sup>1</sup>. Машъум душман Хоразм хони Анушахон бўлиб, у 1684 йили Самарқандга ҳужум қилади ва уни вақтинчалик эгаллайди. Бу элчининг мақсади Бухоро билан Ҳиндистон ўртасидаги тинчлик ва дўстлик алоқаларини мустаҳкамлашга қаратилган эди.

1684 йил 12 апрелда «Забардастхон» унвонига сазовор бўлган Вафодорхон Аврангзеб томонидан Бухорога элчи этиб тайинлади ва у мактубда ёзилганидек, «улуғ шарафга лойиқ энг покиза хонадоннинг вакили бўлмиш Субхонкулихон»га 15 минг рупий қийматига эга битта фил ва хилма-хил қимматбаҳо буюмларни топширади. Забардастхон орқали Бухорога юборилга мактубда ҳинд ҳукмдори ўзининг Декандага ғалабалари ҳақида муфассал баён қилади<sup>2</sup>.

Маълумки, Аврангзебнинг Декандаги урушлари шиддатли тус олиб, узоқ давом этган. Подшоҳнинг ғалабага эришиши мамлакат чегарасига яқин бўлган қўшни ўлкаларда ҳам осойишталик ҳукм суришини тақозо қиларди. Шу боис, Забардастхоннинг мақсади Бухоро билан дўстлик ва ҳамкорлик ришталарини мустаҳкамлашдан иборат эди. Элчи Бухородан жўнаб кетганидан сўнг Субхонкулихон «ҳинд элчиси Забардастхон билан тузган шартнома»га биноан Эронга қарши юриш бошлаган эди. Субхонкулихон элчи Надирбий орқали 1688–1699 йилларда Ҳиндистонга юборган мактубида «биз иттифоқ ва бирлик асосида машъум шиаларга қарши олижаноб режани

---

<sup>1</sup>Низомиддинов И. «Маасир-а Аламгири» как источник по внешнеполитическим отношениям Индии. «Индия». – Т.:Фан, Уз ССР, 1973. –С. 101.

<sup>2</sup>Муҳаммад Юсуф. Муқим-ханская история. – Т.: 1956 –С. 140-145.

амалга оширишга киришдик» деб таъкидлаган эди. Мактубда Бухоро кўшинлари 20 та Эрон қалъаси билан бирга Болои Мурғоб вилоятини забт этгани ҳақида ҳам хабар қилинган эди.

Субхонқулихон Надирбийдан сўнг ҳинд ўлкасига яна бир бошқа элчи Шохбекбийни жўнатади. Хон мактубида ўзининг эронийлар устидан қозонган ғалабаси тўғрисида Ҳиндистон подшосини хабардор қилади ҳамда Бухоро билан Ҳиндистонни ўзаро бир-бирларига ёрдам беришга ва ҳамкорликка даъват этади.

Ҳиндистоннинг Хоразм билан ўзаро муносабатлари ҳам диққатга сазовордир. Ташаббус кўпинча Ҳиндистон томонидан кўрсатилар эди. 1670 йил сентябрда Ҳиндистондан Урганчга Баҳодир исмли элчи юборилади. Ўз навбатида, 1680 йилда Урганч элчиси Хон Мирза Ҳиндистонга етиб боради.

Авраңгзеб давридан кейин бобурийлар салтанати емирилиш жараёнини бошидан кечираётганлигига қарамай Ҳиндистоннинг Бухоро ва Хоразм хонлиги ўртасидаги анъанавий алоқалари озми-кўпми давом этди. Чунончи, Бухоро хони Абулфайзхон (1711-1747) Ҳиндистон шоҳи Фаррух Сиёрга 1714-1715 йилларда мактуб йўллаган ва уни Султонбой бошлиқ элчилар олиб борган. Шундан сўнг бобурийлар давлатининг шоҳи Фаррух Сияр ҳам ўз элчисини Бухорога йўллаган.

Абулфайзхон Ҳиндистонга Убайдулла исмли элчи юбориб, унга Ҳиндистон шоҳи учун махсус мактуб ҳам топширган. XVIII асрнинг биринчи ярмида ҳам Ҳиндистон Бухоро хонлиги ўртасида элчилар алмашилиб турилган ва уларнинг вазифасига асосан иқтисодий алоқаларни ривожлантириш кирган. Шундай қилиб, бобурийлар Ўрта Осиё хонликлари билан яхши кўшничилик муносабатларини ўрнатишга ва мустаҳкамлашга интиланлар.

Тарихчи олим В.М.Масон таъкидлаганидек, Марказий Осиё билан Ҳиндистон қадимий Шарқ цивилизациясининг икки қудратли ўчоғи

ҳисобланиб, уларнинг бир-бирига таъсири, хусусан маданият соҳасида айниқса баракали бўлди<sup>1</sup>.

Ватанимиз халқлари жуда қадим замонлардан бери Ҳиндистон мамлакати тарихи, маданияти, юксак санъати ҳамда фани билан қизиқиб келганлар. Асрлар давомида Марказий Осиёдан Ҳиндистонга минглаб атоқли кишилар борганлар.

«Мен Ҳиндистон тарихини ўқиб чиқдим—деб ёзган эди Ҳиндистоннинг биринчи Бош вазири Ж.Неру. —Мен қадимги вақтларда Ҳиндистонда бўлган ва саёҳатларини ёзиб қолдирган Хитой ва Ўрта Осиёлик сайёҳлар билан бирга Ҳиндистон бўйлаб кездим».

Ҳиндистон тарихи, хусусан, унинг ўрта аср даври тарихини ўрганишда Ўрта Осиёлик муаллифларнинг ёзиб қолдирган асарлари катта аҳамиятга эга.

Юқорида зикр қилганимиздек, қомусий аллома Абу Райҳон Беруний бир неча марта Ҳиндистонга саёҳат қилиб унинг шаҳарларида кўп йиллар яшади. Баъзи бир олимлар Беруний Ҳиндистонга уни босиб олиш учун келган Маҳмуд Ғазнавий ва унинг қўшинлари билан борган деб кўрсатадилар. Бу фикр бутунлай нотўғридир. Беруний Ҳиндистон жўғрофияси, тарихи ва фани билан яқиндан танишиш мақсадида бу мамлакатга бир неча бор ташриф буюрган. У ҳиндларнинг дунёқараши, илми, маданиятини ўрганди. Ҳиндларнинг муқаддас «Бхагавагита» китоби унинг севимли асари бўлиб қолди. Берунийнинг бу ўлка бўйлаб қилган саёҳатлари ҳақида ёзган асари бизгача етиб келган қадимий йирик ёдгорликлардан бири бўлиб ҳисобланади. Дарҳақиқат, барча таниқли олимлар томонидан юксак баҳоланган «Ҳиндистон» асари муаллифнинг Ҳиндистонни нақадар чуқур ва ҳар томонлама ўрганганлигидан далолат беради. Беруний асарида олимнинг улуғ ҳинд халқи маданиятига бўлган чуқур эҳтиром руҳи сезилиб туради.

---

<sup>1</sup> Масон В.М. Средняя Азия и Индия: 5000 лет культурных связей и творческого взаимодействия. India and central Azia (The-Islamic period). Индия и Центральная Азия (до исламский период) Т.: 2000, -Р. 113.

Хулоса қилиб айтганда, Бобурийлар даврида мавжуд сиёсий, ижтимоий, иқтисодий жараёнларни ҳамда Ўрта Осиё давлатлари билан ўзаро муносабатларини ҳисобга олиб, қуйидаги хулосаларга келиш мумкин:

Биринчидан, мамлакатда аҳолининг ижтимоий ҳолати анчайин ривожланди ва маданиятда қатор ўзгаришлар содир бўлди. Диний бағрикенглик таъминланишига эришилди.

Иккинчидан, ўша давр дипломатиясининг барча имкониятларидан фойдаланилган, дипломатик муносабатлар фаол тарзда олиб борилган. Элчилар алмашинуви яхши йўлга қўйилган.

Учинчидан, икки томонлама муносабатларнинг раванқ топишида қуйидаги хусусиятларни алоҳида таъкидлаш лозим:

- миллий ўхшашлиги;
- сўзлашиш тилини диярли бир хиллиги;
- денгиз йўли тўсилгандан сўнг ягона йўл Ҳиндистон бўлганлиги.

### III БОБ. БОБУРИЙЛАР ДАВРИДА СИЁСИЙ ВАЗИЯТЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Тарихдан маълумки, Бобурийлар давридаги сиёсий вазият ўзига хос томонлари билан ажралиб турган. Шоҳ Бобур давлат тепасига келгандан кейин Ҳиндистон ички ва ташқи сиёсати ўзгара бошлади, бу даврга қадар Бобур қисқа вақтда бир неча маротаба Мовароуннаҳр ҳукмдори бўлди. У 12 ёшидаёқ Мовароуннаҳрдек кучли салтанатни бошқарди, шу сабабли унда сиёсий онг шаклланиб улгурган, салтанат ташқи ва ички сиёсатини яқдил ўзи белгилайдиган даражада кучли билим салоҳиятга эга эди. Бобур Ҳиндистонни қўлга киритганидан сўнг аҳолига бошқа ҳукумдорлар сингари тазйиқ ўтказмади, аксинча у мамлакатда тинчлик, фаравонликни таъминлашга, барқарор ҳаёт яратишга, аҳолини турмуш тарзини яхшилашга қаратилган ислохотлар ўтказди. Бобурни одиллик билан олиб борган сиёсати Ҳиндистонни ривожлантириш, иқтисодий юксалтиришга қаратилган эди.

Бобурий султонлар Ҳиндистонда ўз фаолиятлари давомида (давлат бошқаруви, ижтимоий-иқтисодий сиёсатда ва ҳоказоларда) кўпинча Темурийлар давридаги қонун-қоидалар, анъаналар, расм-русумларга амал қилганлар.

Бобурнинг сиёсий қарашларида марказий ўринни давлат ва давлат бошқаруви эгаллайди.

Бобур давлатлар ҳақида фикр юритар экан, уларни икки турга ажратган:

1. Адолатли, марказлашган давлат;
2. Адолатсиз тарқоқ давлат.

Ҳамиша адолатли, марказлашган давлат тарафдори бўлган Бобур, давлатни адолатпарвар, маърифатпарвар подшоҳ бошқариши лозим, деб ҳисоблаган.

У адолатсиз, тарқоқ давлат ҳақида салбий фикр билдирган. Бобурнинг фикрича, адолатсиз давлат бошқаруви ҳисобланган қўш ҳокимиятчиликнинг салбий томони шундаки, бунда ҳар икки подшоҳдан биронтаси ҳам давлатни ҳимоя қилиш, қўшинга қўмондонлик қилишда шахсий масъулият ҳамда ташаббусни ўз зиммаларига олмайди ва натижада мамлакат душман томонидан босиб олинади.

Бобурнинг давлат тўғрисидаги қарашларида адолатли, марказлашган давлатнинг наъмунаси бу—Амир Темур салтанати, бошқарувининг энг мақбули бу—Соҳибқироннинг давлат бошқаруви эди<sup>1</sup>.

Бобурийлар даврида сиёсий вазият ўзига хос хусусиятларини тарихчи Ибн Баттутанинг ўз эсдаликларида шундай қайд этилган: “Барқарорликда яшаш учун ҳиндларни зўрлаб исломга ўтказиш кутилган натижаларни бермаганлиги ва шундан сўнг талай сезгир ҳукумдорлар уларга бағрикенглик билан муносабатда бўлиб, ниҳоят, туб аҳолидан давлат ишига жалб этишга тушганликлари”, Бобурнинг ўзига хос ички сиёсати бўлган десак муболаға бўлмайди<sup>2</sup>.

Кучли сиёсатчи бўлган Бобур ҳинд маданиятига ҳурмат билан қараб, маданиятни ривожлантиришни, илм-фаннинг ривожланишини давлат сиёсати даражасигача олиб чиқди. Буюк ҳинд халқининг кўп минг йиллик тарихи, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий тузими, қадимий маданияти, миллий анъана ва урф-одатлари, қўшни мамлакатлар, жумладан, ўзбек халқининг ўтмиш тарихи билан ҳам чамбарчас боғланган.

XVI асрнинг биринчи чорагида Ҳиндистонда Иброҳимшоҳ Лўдий ҳукмронлик қилаётган йилларда давлат ичида низолар бошланиб, шоҳга қарши ҳаракатлар кучайди. Унинг амирларидан Давлатхон Лўдий ва Аъламхон Лўдий Иброҳимшоҳга қарши курашда Бобурни ёрдамга

---

<sup>1</sup> Ҳусанбоев О. Заҳириддин Мухаммад Бобурнинг сиёсий ва ҳуқуқий қарашлари // Ўзбекистоннинг мустақил ҳуқуқий йўли: тажриба ва муаммолар. Илмий-назарий анжуман материаллари. —Т., 1994. —Б. 63

<sup>2</sup> Низомиддинов.И.Ғ. Ҳиндистонда ислом: тарих, ижтимоий-сиёсий ҳаёт ва ҳинд-мусулмон маданияти. ЎзРФА, 2008. —Б.101.

чақирадилар. Бобур Ҳиндистонга юриш режаларини тузади, биринчи навбатда Панжоб вилоятини ишғол қилишни мўлжаллайди. Зеро, у Панжобни улуг бобоси Амир Темурдан қолган мерос деб ҳисобларди<sup>1</sup>.

Бобур Қобулдан Ҳиндистонга беш марта юриш қилади. Бешинчи юришда, яъни 1526 йил 21 апрелда машҳур Панипат жанги бўлади. Бу жанг Деҳли ҳукмдори Иброҳим Лўдий билан бўлиб ўтади. Лўдийнинг юз мингга яқин қўшини ва мингга яқин жангари филлари бор эди. Бобурнинг эса ўн-ўн икки минг аскарга эга эди. Бу жангда Бобур янгича ҳарбий санъат – “тўлғама” усулини қўллайди. Етук саркарданинг кўп жангларда орттирган ҳарбий тажрибаси султон Иброҳимнинг тартибсиз кўп сонли қўшинини устидан ғалаба қозонишига сабаб бўлади.

Бобур ҳарбий араваларни бир-бирига қаттиқ боғлаб, ораларига қуролли мерган йигитларни жойлаштиради. Иброҳим Лўдий қўшинида кўп сонли жанговар филлари шай турганди. Жанг бошлангач, Бобур қўшинлари замбараклардан ўт очиб, душман олд қисмини талвасага солиб қўяди. Шундан кейин махсус қўшинлар душмanning икки томонидан “тўлғама” усулида ҳужум қилиб, уни қуршаб олади. Жанг майдонида Иброҳим Лўдий ҳалок бўлади. Бобур бу жанг Шимолий Ҳиндистонни Деҳли ва Агра шаҳарларини қўлга киритади ва у ерда ҳукмронлигини ўрнатади. Шундан сўнг Бобур Шимолий Афғонистон ва Шимолий Ҳиндистонда ўз ҳукмини жорий этиб, бобурийлар сулоласига ва бобурийлар империясига асос солади. 1526 йил 27 апрел куни Деҳлида Бобур подшоҳ номига хутба ўқилади<sup>2</sup>.

Махаража Кришна Деварайя вафотидан сўнг мамлакатда унинг укаси Аъюта Кришнадеварайя (1530-1542 йй.) ва аъёнлардан Рама Райя орасида низолар бошланди. Аъюта ўлиmidан сўнг амалда давлатни Рама Райя бошқарди. Бижонагарга қарши Декан султонлари бирлашиб, 1565 йилда Толикот яқинидаги жангда Рама Райяни мағлуб этдилар. Шундан сўнг

---

<sup>1</sup> Бобур ва бобурийларнинг жаҳон маданияти тарихида тутган ўрни, Халқаро илмий анжуман материаллари. –Т.:Фан, 2008. –Б.35.

<sup>2</sup> Сотимов Ғ. Бобурийзодалар. –Т.:Маънавият, 2003. –Б.6-7.

Бижонагарнинг парчаланиши бошланди. Империянинг собиқ вассаллари мустақил бўлдилар. Бу заминда янги хонлик – Майсур давлати пайдо бўлди.

1529 йил 1 майда Бобур армияси Ганг дарёсини кечиб ўтиб, Гагра дарёсига яқинлашди. Афғонлар ва бенгалларга қарши 6 майда бўлган жангда Бобур Ҳиндистонда учинчи марта катта ғалабага эришиб, Шимолий Ҳиндистонни ўз тассаруфига ўтказди. Бобур бир-бири билан душманлик кайфиятида бўлган майда мустақил хонликлар (рожалар)ни секин-аста қурол ва музокара йўли билан бирлаштириб, то умрининг охиригача, яъни 1530 йилгача марказлашган йирик давлатни вужудга келтиради.

Бобур 1530 йил 25 декабрда 48 ёшида вафот этади. Жавоҳарлал Неру “Ҳиндистоннинг кашф этилиши” номли асарида Бобурга баҳо бериб, шундай ёзади: “Бобур ҳукмдор, довюрак, серғайрат ва эпчил инсон. У ҳаёт нафосатидан лаззатлана билган”. “Бобур Ҳиндистонга келиши билан у ерда янги давр ва янги салтанат бошланди, мамлакат қудрати ва шуҳрати ошиб, бобурийлар салтанатининг шуҳрати бутун Осиё ва Европа бўйлаб тарқалди,” - деб ёзади<sup>1</sup>. Муаллиф Бобур ҳақида гапирар экан уни диний жаҳолатдан холи ҳукмдор бўлганлиги ва ҳиндистонликларнинг миллий урф-одатлари, расм-русумларини барбод қилмаганлигини алоҳида таъкидлайди. Бобур довюрак шахс бўлганлигини эслатиб Неру унинг ҳам жанг майдонида, ҳам шеърят майдонида баб-баравар жавлон ургани ҳақида ҳайрат билан ёзади. Инглиз олими Эрскин У. Бобурга баҳо бераркан, “Биз Осиёдаги ҳукмдорлар ичида Бобур сингари зукко ва истеъдодли кишиларни камдан кам учратамиз. Ундаги ақлнинг актив фаолияти, хушчақчақлик, совуққонлик, бевафо тақдирнинг найрангларига қарамай, руҳининг тетиклиги, подшоҳлар орасида камдан-кам учрайдиган саҳийлиги, мардлиги, фанга, санъатга муҳаббати ва улар билан муваффақиятли шуғуллана олиши жиҳатидан олиб қараганда Осиёдаги подшоҳлар орасида Бобурга тенг келадиган бирорта ҳам подшоҳ

---

<sup>1</sup> Низомиддинов.И.Ғ. Ҳиндистонда ислом: тарих, ижтимоий-сиёсий ҳаёт ва ҳинд-мусулмон маданияти. ЎзРФА, 2008 –Б.114.

топа олмаймиз” деб ёзади<sup>1</sup>. Муаллиф таъкидлаганидек, Бобур Шарқ мамлакатлари тахтига ярашиб тушган хукмдорларнинг ёрқин намояндаларидан биридир. Унинг шахси олижаноб инсон ва улуғ шоҳга мансуб бўлган фазилатларидан таркиб топган. У жасур ва тадбиркор ҳамда шижоатли саркарда бўлиб, кишиларни ўз ортидан эргаштира оладиган ташкилотчи лашкарбоши эди<sup>2</sup>.

XIX аср инглиз олими Эдуард Холден Бобур ҳақида қуйидаги сўзларни ёзиб қолдирган: “Бобур, олижанобликка хос қандай хислатлар мавжуд бўлса, уларнинг барчасини эгаллаган. Агар вақт ва шароитнинг хилма-хиллиги назарга олинса, у пайтда Бобур лашкарбоши, маъмур ва адабиётчи сифатида Цезарь билан бир қаторда туришга арзийдиган шахс бўлиб кўринади. Бобур севишга арзийдиган характердир”.

Йирик рус шарқшуноси С.П.Толстов ҳам Бобур ҳақида шундай сатрларни ёзган: “Фарғоналик Заҳриддин Муҳаммад Бобур – Шарқда уйғониш даврининг энг атоқли сиёсий ва маданий арбобларидан биридир”.

Бобурнинг мероси хилма-хилдир. У ҳам шоир, ҳам ёзувчи бўлган, мусиқа илми, шеърӣ услуб ҳамда ҳарбий санъат ҳақида илмий рисолалар ёзган.

Ҳиндистондаги Бобур асос солган сулола 332 йил ҳукм суради. Бу йиллар Ҳиндистон учун катта инқилобий ўзгаришлар даври бўлди. Ҳиндистоннинг йирик давлат ва сиёсий арбоби ҳамда тарихчи олими Жавоҳарлал Нерунинг таърифича, бу йиллар зўр қудрат, шон-шуҳрат йиллари бўлди. Бу эса мамлакатда, биринчидан, ўзаро низолар ва қонли урушлар рўй бериб турган вақтда майда мустақил хонликларга барҳам берди, аста-секин марказлашган давлат пайдо бўлди. Иккинчидан, марказлашган алоқаларнинг ривожланишига имкон яратиб берди. Тинчлик туфайли моддий ва маданий ҳаёт тараққий этиб, бетакрор обидалар, қадриятлар яратилди.

---

<sup>1</sup> Erskine W. History of India under the two first sovereigns the house of Taimur, Babur and Humaiyn, vol.1-2 London, 1854 – P.12

<sup>2</sup> Эрскин Уильям. Бобур Ҳиндистонда. – Т.: Чўлпон, 1995. - Б. 102.

Учинчидан, ҳинд халқининг хорижий давлатлар билан сиёсий, иқтисодий ва маданий алоқалари ва ҳамкорлиги кенг қўламда ривож топди<sup>1</sup>.

Ҳинд олими Л.П.Шарма Бобур шахсини тавсифлаб, “У саҳий, олижаноб, мард, мафтункор, севимли ва жуда маданиятли киши эди. У киши қалбини ва вазиятни дарҳол англаб оларди. Мусиқага ва боғ яратишга жуда ишқибоз эди. Ҳиндистонда жуда қўп иншоотларни барпо этган”<sup>2</sup>, - деб ёзади. Инглиз шарқшуноси Лейн Паул “Бобур Шарқ тарихидаги энг мафтункор шахс”, - деб таърифлайди<sup>3</sup>.

Бобур инқирозга юз тутган темурийлар давлатини сақлаб қолиш ва мустаҳкамлаш, Марказий Осиёда марказлашган йирик давлат вужудга келтириш учун узоқ ва қаттиқ кураш олиб борди. Бироқ тарихий шароит бунга имкон бермаган, у Афғонистонни, кейинчалик эса Ҳиндистонни эгаллаб, катта империяни вужудга келтирди. Бобурийлар сулоласи Ҳиндистоннинг сиёсий ҳокимиятини мустаҳкамлаш, маданиятини ривожлантиришда катта ижобий роль ўйнади.

Шоирлар орасида Шекспир қандай мавқеяда турса, Дунё шоҳлари ичида мен учун Акбар шундай мавқеяда туради.(Сер Уилям Слиман)

Бобурийлардан Акбаршоҳ даврида Ҳиндистондаги сиёсий вазият ўзига хослиги билан ажралиб турган, У йирик диний таълимотларни ўз ички сиёсатида хизмат қилиши учун лаёқатли томонларни янги дин – “Дини илоҳий”сида уйғунлаштириб ундаги “Тангри барчага баробар” тамойили мусулмон ва ҳинд дин пешволарининг мутаассиблик кайфиятига чек қўйди. У ҳатто ўз назариясининг амалий кўриниши сифатида, 1580 йил расмий қабул маросими вақтида ҳинд браҳманларига ўхшаб билагига боғич ҳамда пешонасида ҳол билан чиққан. Ёки сарой оташпарастларига хос одат – ўчмас шам чироқ ёқтириб улар сингари йиғилганлар олдида қуёш ва оловга тиз

---

<sup>1</sup>Караматова Д. Бобур ва ҳинд маданияти//Гулистон, №1, -Б.32.

<sup>2</sup> Қамчибек Кенжа Ҳинд сориға. – Т., 2000. -Б.205.

<sup>3</sup> Ўша жойда. –Б.212.

чуккан. Бу билан Давлат сиёсий барқарорлигини асраб қолишга ҳаракат қилган<sup>1</sup>.

Акбар ўз ишларини мустақил тарзда қўлга олгандан кейинги фаоляти ўз салтанати ҳудудини янада кенгайтириш билан боғлиқ бўлди. Унинг фикрича, салтанат соҳиби ўз мавқеини доимо мустаҳмаклаб бормоғи лозим. Акс ҳолда ғанимлар унга қарши қурол кўтаради деб таъкидлаган<sup>2</sup>.

Акбаршоҳ Бобур каби теран ақлий сиёсат олиб борганлиги, унинг олиб борган сиёсати Бобур олиб борган сиёсатнинг жиҳатларини ўзлаштирганига гувоҳ бўламиз. У сиёсий қарашларда дин омилини юқори баҳолайди. У худди мусулмонлардек ҳиндлар ҳам ҳокимиятнинг назарида тенг ҳуқуқли эканлигини амалий равишда намоён эта олди<sup>3</sup>.

Аммо суний равишда жорий қилинган диний таълимот салтанатнинг сиёсий жипслашувига ҳизмат қила олмасада, лекин у Акбар сиёсатининг мақсади йўналишида гувоҳлик беради.

Сулола силсиласининг кейинги вакили буюк Бобурий шахзодалардан Жаҳонгиршоҳдир. Жаҳонгиршоҳ ички сиёсати ҳиндларга нисбатан бирор кескин миллий анъаналарга қарши ёки фуқоролик ҳуқуқини давлат тамонидан чеклайдиган чоралар кўрмаган бўлсада, аммо унинг даврида отаси Акбар фаоляти самаралари билан қиёслаш мумкун эмас. “Подшоҳни динда муносабати ҳам табиатига монанд ҳавойироқ эди. У гарчи ҳинд дарвешлари ёки насроний миссионерлар билан суҳбат қуриб баҳра олсада, аммо кийин диний соҳада амалга оширмоқчи бўлган тadbирларининг натижаси кўринмас эди”<sup>4</sup>.

Жаҳонгиршоҳ даврида сиёсий сусткашликка йўл қўйилди. Европаликлар Жаҳонгирга қиммат баҳо совғалар инъом этиб, ўз савдо сотик

---

<sup>1</sup> Низомиддинов.И.Ғ. Ҳиндистонда ислом: тарих, ижтимоий-сиёсий ҳаёт ва ҳинд-мусулмон маданияти. ЎзРФА, 2008 –Б.114.

<sup>2</sup> Сотимов Ғ. Бобурийзодалар. –Т.:Маънавият, 2003. –Б. 20.

<sup>3</sup> Низомиддинов И. Ўрта Осиёнинг чет эл шарқи билан муносабатлари. –Б. 27

<sup>4</sup> Низомиддинов.И.Ғ. Ҳиндистонда ислом: тарих, ижтимоий-сиёсий ҳаёт ва ҳинд-мусулмон маданияти. ЎзРФА, 2008. –Б.116.

эхтиёжларини тўлароқ қондиришга уринарди. Бундай ҳатти ҳаракатлар оқибатида 1613 йилда Суратда фактория очиш ҳақидаги подшоҳ фармонини олиб, шундан бошлаб улар Ҳиндистонни ўзлаштиришга киришдилар<sup>1</sup>. Подшоҳни маиший ҳиссиётларга берилиши уни ўз яқинлари орасидаги обрусига зиён етказиб, давлат ишларини севикли хотини Нуржаҳон измига ўтиши, олдин ота-ўғиллар, кейинроқ ака-укалар ўртасида низолар чиқишига ва сиёсий тарқоқликка олиб келди.

Жаҳонгирдан кейин давлат тепасига келган Бобурий шаҳзода Шоҳ Жаҳон нисбатан нотинч феодаллар исёни бошланишида тахтга ўтирди. Ички сиёсий, иқтисодий аҳвол барқарор бўлмагани сабабли, қўшни давлатлар билан дипломатик муносабатларга киришишга ва улар билан алоқани узмасликка интилди. Шу билан бирга Шоҳ Жаҳон сиёсий вазият барқарор бўлмаган, тарқаб кетиш ҳавфи остида турган мамлакатни сақлаб қолиш учун Аҳмаднагар, Бижояпур ва Голкондани бўйсиндириш учун бор имкониятини шунга қаратди.

Ички сиёсатда Шоҳ Жаҳон ҳиндларга нисбатан муносабатда деярли ота-боболарининг йўлини тутди. У одиллик билан сиёсий барқарор, иқтисодий кучли давлат яратишга ҳаракат қилди. Шу билан бирга, ташқи сиёсатда ҳам мувофаққиятларга эришди. Шоҳ Жаҳон подшоҳлик даврида савдо-сотиқ, илм-фан раванқ топди. Унинг ташқи сиёсатида дин омили ички сиёсат каби устун эди барча динларга ҳурмат билан қарар ва бу ҳолатни бир хилда ушлашга интилди<sup>2</sup>.

Шоҳ Жаҳондан кейин давлат тепасига сўнгги Бобурий шаҳзода Аврангзеб унинг ногоҳон касалликка чалингандан кейин, уч йил ҳокимят учун курашиб тахтга ўтирди. У ҳукмронлик қилган даврда ички сиёсатда қатор ўзгаришлар бўлди, “ғайридинларга” нисбатан чоралар кўрилди, уларнинг миллий байрамларини нишонлашни ва диний урф-одатларини

---

<sup>1</sup> Ўша ерда. –Б. 117

<sup>2</sup> Ўзбек дипломатияси тарихидан. Тарихий очерклар ва лавҳалар. – Т., 2003. –Б. 113.

катъиян ман этди. Шу аснода ички сиёсатда турли хилдаги муаммолар юзага кела бошлади<sup>1</sup>. Бу билан тўхтамасдан Банорос ва Матра шаҳарларидаги ибодатхоналарни бузиб ташлади. Ҳиндистонда муқаддам юритиб келинган, ҳиндларга нисбатан мўтадил сиёсатдаги бундай кескин ўзгариш, баъзи мусулмонларнинг манфаатларига зид келиб, аҳоли ўртасида норозиликлар кучая бошлади. Бу ҳол эса мамлакат ичида сиёсий тарқоқликка олиб келди, дастлабки норозиликлардан кўп ўтмай, маратҳлар, синкҳлар қаторида сунний масҳабидаги афғонлар ҳам ҳокимиятга қарши бош кўтара бошладилар<sup>2</sup>. Шу билан бирга бобурийлар маданий ҳаётининг талай жабҳаларига чек қўйилди.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, Бобур давлат тепасига келганига қадар, сиёсий вазият барқарор эмас эди.

Бобурийлар тарихи ҳинд халқлари тарихида ўзининг муносиб ўрнига эга. Ғарбдаги бобуршунос олимлардан бири - инглиз олими Владемар Хансен ўзининг 1986 йилда Деҳлида инглиз тилида чоп этилган “Товус тожи ёки мўғуллар салтанати қисмати” китобида бобурийлар сулоласининг Ҳиндистондаги 332 йиллик фаолиятига юксак баҳо беради: “Ҳиндистон ва унинг 8 минг йиллик тарихи бамисоли бир товус бўлса, ўша кўп минг йиллик тарихдаги бобурийлар сулоласининг 332 йиллик ҳукмронлик даври ана шу товуснинг гултожидир”<sup>3</sup>.

Бобурнинг давлат арбоби ва билимдон сиёсатчиларга хос хусусиятлари куйидагиларга сабаб бўлди:

Биринчидан, Шимолий Ҳиндистон шароитида энг нозик ҳиндларга нисбатан диний муҳолифатдан воз кечилиб, динга нисбатан тўғри ёндашувларнинг юзага келишида ҳал этувчи рол ўйнади.

Иккинчидан, бобурийлар олиб борган ўринли ички ва ташқи сиёсат натижасида сиёсий барқарорлик таъминланди.

---

<sup>1</sup> Низомиддинов И. Ўрта Осиёнинг чет эл Шарқи билан муносабатлари. - Т.:ЎзДавНашр, 1961. – Б.27.

<sup>2</sup> Сотимов Ғ. Бобурийзодалар. –Т.:Маънавият, 2003. - Б.45.

<sup>3</sup> Р.Т.Шамсутдинов, А.А.Исҳоқов. Андижон тарихидан лавҳалар. - Т.: “Шарқ”. 2013. 68-бет.

Учинчидан, ижтимоий-иқтисодий соҳадаги ислоҳотлар феодал даромадининг икки асосий қисми - савдо ва хунармандчиликни ривожлантириб, қишлоқ хўжалигини янада такомиллаштиришга олиб келди. Бобур давлатдаги сиёсий вазиятни барқарорлаштира олди ва ундан кейинги авлод вакиллари ҳам шу тарзда давом эттирдилар.

## ХУЛОСА

Президентимиз И.А.Каримов “Тарихий хотирасиз келажак йўқ” номли асарларида таъкидлаганларидек, тарихимизнинг ҳар бир даври, ҳар бир босқичи биз учун улкан маъно касб этади. Биз тарихдан нима ўрганамиз деган саволга хатолардан хулоса чиқаришни дея жавоб беришимиз ўринлидир. Бобурийлар даври тарихи ҳам биз учун ибратлидир.

Битирув малакавий иш давомида Бобурийларнинг ўзига хос сиёсий қарашларини, олиб борган ташқи сиёсатини ўрганиш билан бирга, уларнинг Ўрта Осиё давлатлари билан ўзаро муносабатларда бўлганликларини, Ҳиндистондек улкан мамлакатда алоҳида аҳамиятга эга бўлган буюк бобурийлар салтанатини ташкил этишдек маъсулиятли вазифани амалга оширганликларининг гувоҳи бўлдик.

Ҳиндистоннинг Бобурийлар даврида Ўрта Осиё давлатлари билан ўзаро муносабатлари бугунги кунда долзарб бўлган қуйидаги хулосаларни келтириш мақсадга мувофиқдир.

Биринчидан, Бобурнинг давлат ишларида доимо халқ манфаатларини устун қўйиши бугунги кун демократияси учун муҳим бўлган тамоилдир.

Иккинчидан, деярли барча бобурий ҳукмдорлар ҳукмронлиги даврида динлар ўртасидаги тенглик, ҳамдўстлик ғоялари тарғиб этилган. Буни диний қарашлар қарама-қаршилиги авжига чиққан бир пайтда, шахзода Акбаршохни турли дин вакиллари бўлган аёллар томонидан вояга етказилганлиги ва унинг ҳукмдор бўлганидан кейин энг адолатли ҳукмдор сифатида тарихда қолганлигида кўриш мумкин.

Учинчидан, бугун демократиянинг хусусиятларидан бўлган миллатлараро тотувлик, халқларнинг ўз тақдирини ўзи белгилаши принциплари айнан бобурийлар давлатида ҳам мавжуд бўлган. Буларни давлат ва жамоатчилик вазифаларида ҳар қайси миллат вакиллари ишлашларига ҳуқуқ берилганида ва ҳинд миллатига мансуб аҳоли

анъаналарида мавжуд бўлган салбий удумларни бажарилишини тўхтатиш борасида олиб борилган ишларда кўриш мумкин.

Тўртинчидан, бобурийлар давлатида хавфсизлик масаласига бугунгидек муҳим омил сифатида қаралган. Мамлакатнинг иқтисодий ривожланишида, сиёсий барқарорлигида ва давлат чегараларининг хавфсизлигида тўғри ташқи сиёсат олиб бориш, хорижий мамлакатлар билан алоқаларда дипломатиядан фойдаланиш муҳим бўлган.

XV асрнинг охири ва XVI асрнинг биринчи ярмидаги ижтимоий-сиёсий жараёнларни Бобурнинг фаол иштирокисиз тасаввур этиш мумкин эмас. Бир сўз билан айтганда Бобур теран сиёсатчи, кучли иқтисодчи бўлиши Бобурийлар дипломатиясини равнақига хизмат қилди десак муболаға бўлмайди.

Бобур мамлакатни бирлаштириш ва марказлаштириш вазифасини уддалаган бўлса, унинг авлодлари даврида мамлакат гуллаб-яшнади ва Ҳиндистон инглизлар томонидан забт этилмагунича қудратли давлат сифатида мавжуд бўлди. Бобурий шахзодалар орасида турли хилдаги низолар чиқиши бир муддат сиёсий вазиятни ёмонлашишига олиб келди. Бобурийлар даврида айниқса Акбаршоҳ даврида сиёсий вазият анча барқарор бўлди, аҳоли турмуш тарзи яхшиланди, шу билан бирга илм-фанга, хунармандчиликка катта эътибор берилди.

Бобурийлар даврида мавжуд сиёсий, ижтимоий, иқтисодий жараёнларни ҳамда Ўрта Осиё давлатлари билан ўзаро муносабатларини ҳисобга олиб, қуйидаги хулосаларга келиш мумкин:

Биринчидан, мамлакатда аҳолининг ижтимоий ҳолати ривожланди ва маданиятда қатор ўзгаришлар содир бўлди. Диний бағрикенглик таъминланишига эришилди.

Иккинчидан, ўша давр дипломатиясининг барча имкониятларидан фойдаланилган, дипломатик алоқалар фаол тарзда олиб борилган. Элчилар алмашинуви яхши йўлга қўйилган.

Бобурийлар дипломатияси ҳар бир бобурий шахзода замонида турли хилда олиб борилган бўлсада, аммо бобоси Бобуршоҳ олиб борган сиёсат йўналиши сақлаб қолинди. Бобурийлар нафақат Ҳиндистон бой тарихи ва унинг дипломатиясида балки бутун дунё дипломатиясида ўчмас из қолдирди. Чунки Бобурий шахзодалар олиб борган оқилона сиёсат ҳамда дипломатия уларни нақадар кучли дипломат ва сиёсатчи эканидан далолат беради. Шунинг алоҳида таъкидлаш жоизки, Акбаршоҳ дипломатияси ва унинг сиёсати кўп томонлама бобокалони Амир Темур олиб борган сиёсатни давоми десак муболаға бўлмайди.

Бобурийларнинг Ўрта Осиё билан ўзаро муносабатлари қанча вақт, қанча давр ўтганига қарамай аҳамиятли бўлиб қолмоқда. Инсонлар давр ўзгаргани билан қадриятлардан ва анъаналардан воз кечганлари йўқ, балки уларга нисбатан қарашлар турлича шаклланди. Бу эса янгича ёндашувларнинг пайдо бўлишига олиб келди.

## ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ислом Каримов. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Т.: “Шарқ”. 1998.
2. Ислом Каримов. Юксак маънавият енгилмас куч. Т.: “Маънавият”. 2008.
3. Ислом Каримов. Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида.  
Т.: “Ўзбекистон”. 2011.
4. Уильям Эрскин. Бобур Ҳиндистонда. Т.: “Чўлпон”. 1995.
5. Хошимов И. Ҳиндистонда Бобурийлар сулоласи салтанати.  
Т.: “Ўқитувчи”. 1996.
6. А. Сагдуллаев ва бошқ. Ўзбекистон тарихи: давлат ва жамият тараққиёти.  
1-қисм. Т.: “Академия” 2000.
7. Р.Т.Шамсутдинов, А.А.Исҳоқов. Андижон тарихидан лавҳалар.  
- Т.: “Шарқ”. 2013. 66-бет.
8. Абдуллаев Ф. Бобурийлар тарихининг хорижий историографияси. //  
Илмий-амалий анжуман материаллари. - Андижон. 1996. -Б. 121-125.
9. Иброҳим Мавлонов. Бобурийлар давлатининг иқтисодий тизими.  
// Jamiyat va boshqaruv. 2008. № 4 Б. 66.
10. Рауф Раҳим ва бошқалар. Замонасининг нодир мусаввири.  
// Guliston. 2008. № 1 Б. 14.
11. Халқ сўзи. 1994 йил 14 февраль.
12. Гўзал Очилова. Миллий давлатчилик тафаккури.  
// Jamiyat va boshqaruv. 2008. № 4 Б. 60.
13. К.Гадоев, С.Бердиева. Жаҳонгашта сайёҳ олимлар.  
-Т.: “O’ZBEKISTON”. 2012. 118 бет
14. К.Гадоев, С.Бердиева. Сайёрамиз мўъжизалари.  
-Т.: “O’ZBEKISTON”. 2012. 110 бет.
15. Ўзбекистон дипломатияси тарихидан, тарихий очерклар ва лавҳалар. -  
Т.:ЖИДУ, 2003. -Б.105.

16. Низомиддинов И.Ғ. Ҳиндистонда ислом: тарих, ижтимоий-сиёсий ҳаёт ва ҳинд-мусулмон маданияти. ЎзРФА, 2008. - Б.101.
17. Бобур ва Бобурийларнинг жаҳон маданияти тарихида тутган ўрни.  
Халқаро илмий анжуман материаллари. - Т.: ЎзРФА Фан, 2008. - Б.35.
18. Ўзбек дипломатияси тарихидан. Жаҳон Иқтисодиёти ва дипломатия  
университети. - Т.: 2003. - Б.112.